

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання
історичних дисциплін

Литвиновська Юлія Анатоліївна

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В
АНГЛІЇ В ЕПОХУ ТЮДОРІВ**

Спеціальність: 014.03 Середня освіта (історія)

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О.В.Потехін,

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін
« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ Ю.А.Литвиновська
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА МОНАРХІВ ДИНАСТІЇ ТЮДОРІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ	6
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ТЮДОРІВ	16
РОЗДІЛ 3. ВИЗНАЧНІ РИСИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТЮДОРІВ	34
РОЗДІЛ 4. ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ТЮДОРІВ	58
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	77

ВСТУП

Актуальність теми. Минуло вже більше чотирьохста років з часу правління останньої представниці англійської династії Тюдорів. Проте за ці століття інтерес до славнозвісної династії не згасає. Тюдори досі займають вагоме місце в наукових дослідженнях, окремим представникам династії присвячено безліч художніх видань, а їх образи не рідко відображені в кінематографі, який є популярним серед широких суспільних мас. На нашу думку, Тюдори викликають такий інтерес оскільки кожен з правлячих монархів даної династії уособлював в собі як видатні риси правителя, так і набір неповторних особистісних якостей. Тому епоху правління Тюдорів багато істориків і називають переломною, адже вони прийшли до влади в складний період для королівства, не боялися ризикувати у впровадженні нечуваних для того часу реформ, поєднуючи це з прагматичною внутрішньою політикою, з представниками династії пов'язані як визначні трансформації в середині королівства, так і масштабні перетворення на міжнародній арені. Тюдори були егоцентричними, впевненими та рішучими правителями, що часто оберталось невинуватою жорстокістю проти власних підданих, водночас багато їх неординарних рішень згодом призвели до переломних реформ в історії Англії і стали певним чином передумовами формування релігійної незалежності королівства та становлення могутньої імперії на міжнародній арені. Також століття правління династії Тюдорів (1485—1603) часто називають періодом розквіту англійської історії. Генріх VII заклав основи фінансового благополуччя і зміцнив владу монарха. Його наступник, Генріх VIII, прославився на всю Європу утриманням розкішного двору та бунтом проти верховного папського понтифіка, що закінчилось відокремленням англійської церкви від Риму. Його донька Єлизавета знищила звану до того часу «непереможною» іспанську флотилію. Незважаючи на те, що в сучасній історіографії прийнято акцентувати на досягненнях Тюдорів, не залишаються поза увагою і ряд негативних

факторів. Генріх VIII розтринькав капітал, накопичений батьком, а потім намагався відновити утрачене непосильним податками для жителів королівства, до кінця життя його взагалі вважали безумним в своїх не виправданій жорстокості до оточення. Його спадкоємиця Марія також принесла мало користі державі, уславившись лише католицькою реакцією та репресіями проти підданих, Марію згодом також часто описували «безпорадно та безсильною в своїй жорстокості». Здавалося найславетнішим було правління Єлизавети, проте і вона допускала помилки, продаючи державні посади, щоб не просити гроші в парламенту, монархія ослабила уряд. Тож дійсно Тюдори були цікавими і як окремо взяті персоналії, і як ефективні політики, саме тому дослідження їх життя і діяльності є актуальним до цього часу.

Мета даної роботи — дослідити та вивчити період правління в Англії династії Тюдорів та пов'язані з цим зміни в політичному та соціальному житті королівства. Описати основні етапи становлення, приходу до влади та діяльності Тюдорів. Відобразити характер, ключові напрями та принципи реалізації внутрішньої політики Тюдорів, окреслити етапи її розвитку; визначити місце, роль та значення зовнішньополітичної діяльності представників династії в становленні наймогутнішої колоніальної імперії.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- ознайомитись та дослідити історичні джерела та літературу, що пов'язані з темою дослідження;
- простежити процес становлення династії Тюдорів, визначити передумови, причини, етапи та їх ключових персоналій;
- охарактеризувати особливості та визначні риси внутрішньої політики Тюдорів, відмінності в політичній, соціальній та економічній діяльності правителів династії, та їх наслідки для Англії ;
- дослідити основні принципи зовнішньої політики монархів династії Тюдорів та їх вплив на становлення наймогутнішої держави Європи того часу.

- проаналізувавши наявний теоретичний матеріал та джерела, зробити власні висновки відповідно до поставленої мети.

Об'єктом дослідження виступає королівство Англія кінця XV — початку XVII століття.

Предметом дослідження в даній роботі є соціально-економічні та політичні трансформації в Англії в епоху Тюдорів.

Хронологічні межі за нижню межу взято 1485 рік — початок правління Генріха VII Тюдора, верхня межа — 1603 — рік смерті королеви Єлизавети, останньої представниці династії на троні, проте в роботі також згадані події датовані початком XIV століття, оскільки вони мали значний вплив на становлення династії відобразились на політиці її представників.

Територіальні межі — королівство Англія, а також частково території Іспанії, Шотландії, Ірландії, Франції та торгово-морські шляхи в Індію та Китай.

Практичне значення. Матеріали, отримані в результаті дослідження можна використовувати при проведенні уроків Всесвітньої історії в 7 класі, а також при вивченні даного періоду в ЗВО.

Апробація результатів даної роботи відбувалася шляхом обговорення на засіданнях кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін, а також публікацій та участі у конференціях, зокрема у VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи», IV Міжнародній науковій конференції «Історико - краєзнавчі дослідження: традиції та інновації».

Структура роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА МОНАРХІВ ДИНАСТІЇ ТЮДОРІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Епоха Тюдорів є особливою сторінкою в історії в Англії. Правління даної династії спричинило ряд трансформацій, які стали переломними для геополітичної системи Старого континенту. Становлення абсолютизму в Англії, королівська Реформація, масове зганяння селян з земель, стрімкий розвиток мануфактур, беззаперечна перемога над Іспанією – все це зробило Англію повноправним гегемоном в Європі і провідною колоніальною державою. Можна навіть говорити, що назрівання соціальних суперечностей, які стануть причиною революції також розпочалось з кінця XV- початку XVI століття.

Закономірно, що подібного роду трансформації викликали інтерес істориків. Дослідники з Російської імперії постійно намагалися віднайти історичні подібності, а популярні, особливо серед тогочасної інтелігенції ідеї парламентаризму робили дослідження англійської історії ще більш актуальним. Багато російських науковців на той час викладали в вищих закладах освіти України, які були досить авторитетними центрами всеросійської історичної науки XIX - XX століть.

Проаналізувавши стан дослідження вітчизняними вченими періоду Російської імперії Англійської історії епохи Тюдорів можна дійти висновку, що окремої уваги вартий аналіз творчості Е. В. Тарле, дослідження якого пов'язані з діяльністю Томаса Мора [41]. Також варто відзначити, що вітчизняна історіографія мала певні успіхи у вивченні тюдорівської тематики, що відображені в меморіальній літературі, рецензіях, дослідженнях, присвячених становленню історіографії Російської імперії та медієвістики, зокрема і української [38].

Таким чином, на нашу думку, досі є актуальним завдання – проаналізувати стан вивчення історії Тюдорів вітчизняними дослідниками.

Станом на першу половину XIX століття в Україні ще не було досліджень, присвяченим історії Англії Тюдорівської епохи. Частково цих проблем торкалися автори урочистих промов, що станом на першу третину XIX століття були основною формою апробації результатів наукових досліджень. Першими такими авторами стали випускник Харківського університету, вчитель історії Слобідсько-Української (Харківської) гімназії С. Єсікорський та асистент Харківського університету І. І. Дьячков. С. Єсікорський у своїй промові «Досвід історичної очевидності промислу Божого у всіх народів і у всіх століттях» (1822) основною причиною розгрому англійським флотом іспанської Непереможної Армади визнавав веління Господне. В свою чергу І. Дьячков в промові «Про вигоди торгового балансу» (1825) визначав неефективність економічної політики Іспанії XVI століття у порівнянні з протекціонізмом англійського уряду [38]. Варто також відзначити цінність, опублікованих у 1826 в Харкові «Історичних анекдотів і вибраних висловів відомих людей», автора Л. Кричевської. З 229 сюжетів, до яких входять стародавня, середньовічна та нова історія, три було присвячено ключовим персоналіям Тюдорівської доби, а саме Генріху VIII, Анні Болейн та Єлизаветі I). Варто зазначити Що розповідь, присвячена Єлизаветі I була найбільшою серед усіх оповідань, що ввійшли до збірника [23, с 64].

Першим монографічним дослідженням, до якого частково ввійшли певні характеристики Тюдорівської Англії була магістерська дисертація асистента кафедри загальної історії Харківського університету І. А. Сливицького, яка вийшла під назвою «Про вплив колоній на політичні перевороти в Європі» (1839). Відповідно до поставлених завдань в зазначеній роботі дослідник хотів продемонструвати, як користь від торгівлі і спричинена нею пристрасть до географічних відкриттів штовхали європейців до відчайдушної боротьби на морі, що, як наслідок, стало рушійною силою промисловості, а як результат багатство і могутність європейських країн. [40, с. 5]. Таким чином І. А. Сливицький правильно визначав колоніальну політику провідних країн Європи, насамперед Тюдорівської Англії, як

«основний двигун капіталізму». Хибним було б говорити про абсолютну самостійність харківського дослідника, адже посилання на Ш. Монтеस्क'є, В. Робертсона і особливо А. Герена стабільно зустрічаються в роботі І. А. Сливицького. Наприклад, можна говорити, що одна з ключових думок дисертації І. А. Сливицького, - «Світ між торговими народами може бути тільки перемир'ям - і колонії переважно визначають дії політики колоніальних і морських держав»[40], - цілком запозичена у А. Герена. З таких обставин очевидно зрозумілим є прагнення автора трактувати політичні здобутки Англії з XVI і наділі виключно через призму розповсюдження її колоніальної могутності. Особливого значення І. Сливицькій надавав суперництву Англії з Іспанією. Зокрема перемогу, здобуту флотом Єлизавети I над Непереможною Армадою Філіпа II, дослідник визнавав головною подією в історії тогочасної Європи[40, с. 38]. Тож, навіть враховуючи те, що саме І. А. Сливицький першим у вітчизняній історіографії вірно визначив вагомість економічних чинників в історії міжнародних відносин, він по факту оминув увагою інші ключові фактори, через які зіпсувалися англо-іспанські взаємовідносини. Зокрема Сливицький зовсім не враховував гостру релігійно-політичну сутичку в самій Англії і намагання Філіпа II допомогти англійським католикам.

З середини XIX століття у вітчизняній науці починається нова ера досліджень історії тюдорівської Англії. Нові наукові здобутки стали певним чином наслідками процесів, що відбувалися в пореформеній Росії і стали результатами пошуків вітчизняними вченими історичних співставлень. Вперше з'являються роботи, які повністю присвячені англійській історії, насамперед часів Тюдорів. Дана течія перш за все мала вплив на тематику кандидатських робіт студентів. Таким чином лише за два роки (1855 - 1856) в Харківському університеті було проведено два повноцінні дослідження про Англію Тюдорівської ери: «Хід реформації в Англії при Генріху VIII» (Бабанін) та «Марія Стюарт» (П. Вейнберг). Переважно біографічний характер мала наукова стаття студента Університету Св. Володимира в Києві

В. Г. Авсієнко «Томас Мор» (1860). Проте автор доречно проаналізував в ній суть основних праць Мора. Показовими є оцінки вітчизняними істориками англійського абсолютизму і Реформації. Якщо в лекціях професора Харківського університету станом на 30-40 роки XIX століття М. М. Луніна Генріх VII та Генріх VIII відображаються як прогресивні королі, що «сприяли падінню феодалізму, то В. Г. Авсієнко відверто цькував діяльність перших Тюдорів, прикладом чого є твори «Скупий і нахабний деспот», де мається на увазі Генріх VII [16,с. 39], та «норовливий ..., жорстокий ..., примхливий ..., ніколи не відступав ні перед якими злочинами "Генріх VIII - такими описує київський історик вінценосних Тюдорів[38].

Подібна оцінка кардинально суперечила позитивним життєписам даних персоналій у працях багатьох англійських авторів.

Проаналізувавши статті С.І.Лимана, можна дійти висновку, що доволі суперечливу характеристику Томасу Морю дав В. Г. Авсієнко: «суворий противник деспотизму», «благородний і піднесений». Проте київський медієвіст кардинально не схвалював творчість Томаса Мора. За судженнями Авсієнка «Утопія «не має ніякого соціального значення», оскільки не засуджує рабство, а багато її принципів є пародією на філософів античності. Варто сказати, що в «Утопії» окрім можливості рабства, висловлюються думки, що різко суперечать моралі ідеального суспільства, наприклад, що війна за розширення простору проти інших народів є виправданою, якщо ті народи не схвалюють законів утопістів; також «Утопія» допускає підкуп і плату за вбивство правителів інших держав, кількісну регламентація одягу, прийняття церковного сану жінками і інше. Таким чином досі є актуальним питання впливу на доробок Мора праць Платона і Августина [38].

Взаємний обмін думками між наукою Реформації і внутрішньою королівською політикою в Англії розглядав науковець Новоросійського (Одеського) університету Р. В. Орбінський в дослідженні «Англійські деїсти в XVII і XVIII ст.» (1868) [37]. Попри красномовну назву, більша частина даної праці описує історію Англії XVI століття. Варто відзначити, що в

даному випадку намагання Р. В. Орбінського взаємопов'язати ключові події англійської історії XVI і XVII століть - Реформацію та Революцію є цілком обґрунтованими. Королівську Реформацію в Англії історик влучно назвав «цезарепапізмом» Генріха VIII, а її визначною рисою назвав «злиття церковних інтересів з державними», проголосивши церкву - «зряддям уряду». Проте, на відміну від М. М. Луніна, який описував перше десятиліття правління Єлизавети як «найщасливіше в історії Англії, Орбінський характеризував англійську Реформацію в негативному світлі. Дослідник акцентував, що «народ, а не тільки правління, теж хотів би приймати участь в видозміненні церкви. Що і доводять тогочасні джерела. На думку, Орбінського утворення радикальних напрямків англійської Реформації є абсолютно закономірним явищем, як і переплетення, часом, релігійної боротьби з політичною [37]. Тож не зважаючи на спробу Р. В. Орбінського наректи англійську революцію 40-60-х років XVII століття «Релігійною» визначені автором релігійні передумови в поступовому назріванні революційної ситуації, враховуючи деїзм, є об'єктивними. Доказом тому є і славнозвісна «Промова Єлизавети I 25 березня 1585 року в палаті лордів», в якій правителька визначає пуритан «небезпечними для королівської влади», і свідчення Ф. Бекона про вороже ставлення Єлизавети до будь-яких трансформацій в релігійній області[1, с. 177].

В своєму доробку «Англійська адвокатура» (1880) харківський історик права А. Н. Стоянов [39] звернувся до однієї з найменш вивчених проблем європейської історіографії, тому звернення до теми англійської адвокатури набуває цінності, враховуючи, що станом на той час, як визначав сам автор «в самій Англії немає жодної цілісної і повної монографії з питання про адвокатуру даної держави»[39, с. 143]. Дотримуючись принципів історико - порівняльного методу, який проявлявся практично у всіх його дослідженнях, А. Н. Стоянов навів цінні порівняння з історії адвокатури Франції та Англії. Науковець виявив не лише менший вплив, в порівнянні з Францією, елементів римського права на виникнення і становлення адвокатури, а й той

факт, що «в Англії на декілька століть довше, ніж у Франції, зберігалися феодальні пережитки в ролі адвоката як сторони, що діє в суді» .

Доробок А. Н. Стоянова виник в період, коли в юридичну сферу Російської імперії впроваджувалася одна з найпрогресивніших реформ 60-х років - судова.

Що стосується власне британської історіографії, то більшість дослідників, а особливо сучасні значну увагу приділяють вивченню періоду правління королеви Єлизавети I (1558 - 1603) та релігійно-політичній ситуації в королівстві після законного утвердження протестантизму в Англії, вотованого парламентським рішенням у 1559 році. Найважливішими напрямками у дослідженні релігійної Реформації і постреформаційного періоду в країні є ліберальний та ревізійністський, який слід віднести до консервативних напрямів. Проте ліберальні історики і ревізійністи сходяться на тому, що за часів Єлизавети Англія набула статусу держави – протестантки. Відмінними між представниками двох напрямів є теорії в поясненні характеру та темпів становлення протестантизму і оцінка результатів цього процесу. Ліберальні історики схильні вважати, що становлення протестантизму за правління Єлизавети є цілком позитивним та закономірним наслідком процесів, що зародилися ще за правління Генріха VIII. На відміну від даної точки зору, ревізійністи в дослідженні явища утвердження протестантизму доводять, що даний процес був складним та повільним, причиною чому став вплив політичних обставин та відсутність чіткого плану його втілення, а також вважають доволі неоднозначними наслідки утвердження протестантизму в королівстві, стверджуючи, що Англія не могла так стрімко стати абсолютно протестантською державою[38].

За визначенням історика - лібераліста П. Коллінсона, роки зміни на престолі монархів в 1559, 1603 були в обох випадках періодом, коли "Церква Англії насторожувалася". Історія Реформації в Англії всім своїм перебігом навчила, що безліч факторів в існуванні церкви залежало від монарха, який

перебував на троні. Це стало зрозумілим ще сучасникам описуваних подій: один з найвідоміших британських протестантських письменників XVI століття Джон Фокс, аналізуючи постать королеви Єлизавети та її роль в історії англійської церкви, порівнював монархиню з постаттю римського імператора Костянтина в IV столітті [2. с. 26].

Даючи оцінку релігійним поглядам Єлизавети, впливовий історик - ревізіоніст К. Хейг називає правительку "недогматичною протестанткою" [44. с. 237]. Він проаналізував, як після отримання корони Єлизаветою вирішувалися релігійні питання в парламенті, і висунув власну версію тлумачення Реформації як політичного процесу. На відміну від суджень істориків - лібералістів, які вважали законодавче встановлення протестантизму після коронації Єлизавети в 1558 році логічним завершенням тих процесів, що розпочалися ще після розриву англійської церкви з Римом і проголошення Генріха VIII в 1534 році главою церкви в королівстві, історики-ревізіоністи акцентують на тому, що 1550-х років не став фіналом Реформації в Англії, оскільки релігійні вірування підданих трансформувалися під впливом проповідей протестантизму ще протягом декількох десятиліть.

Починаючи з середини XX століття і дотепер багато європейських істориків вважають актуальним дослідження політичної історії, в рамках якої важливим об'єктом вивчення є історія Англійського королівства, як репрезентація королівської влади. Яка підрозуміває комплекс елементів так званої політичної «мови» як методу легітимізації і пропаганди влади: нова династична міфологія, придворна історіографія, ритуали святкової культури при дворі з їх символічним підтекстом, де монарх постає в ролі головної фігури політичного театру.

На сучасному етапі увагу дослідників привертають вже не ідеї, тексти й традиції, а вивчення політичної «мови» або «мов», метою подібних наукових пошуків є виявити той інтелектуальний підтекст, на основі якого виростили "великі тексти" і в перетворення якого вони внесли свій вклад.

Користуючись новими видами історичних джерел, що в першу чергу пов'язані, з політичною символікою, особлива увага акцентується на дослідженні феномену королівського двору та його значення в економічній, соціально-політичній, та культурній сферах життя суспільства.

У британській історіографії наукові пошуки в рамках нової політичної історії представлені роботами об'єднання «The Society for Court Studies». За визначенням канадського медієвіста Дж. Ріделя, «своєрідним відображенням суспільних, інтелектуальних та культурних взаємин всередині двору і за його межами виступають візуальні і текстуальні деталі і атрибути придворного повсякденного та святкового життя, які були певним способом репрезентації влади монарха». У російській медієвістиці в рамках нової політичної історії цікавими є твори наукового товариства «Влада і суспільство», що досліджує процес репрезентації правителя як форму діалогу влади і суспільства [38].

Отже можна дійти висновку, що в сучасній історіографії моделі та підходи дають змогу, по-перше, застосовувати до того не використовувані види джерел, такі як: літературні твори придворних авторів (наприклад Джованні Джильо, Бернара Андре, Полідора Вергілія, П'єтро Кармеліано, Корнеліо Вітеллі та ін.), листування придворних (дипломатичну кореспонденцію іноземних послів, представників королівської сім'ї тощо), імагографічні джерела, до яких відносяться парадний портрет і книжкові ілюстрації, - які неможливо вивчати в тотожно історичним хронікам, оповіданням і діловим документам двору. По-друге, застосування згаданих джерел вказує на актуальність використання методів суміжних гуманітарних наук, таких як літературознавства та мистецтвознавства. По-третє, реальним стає вирішення питання створення системи титулів, особистих якостей і епітетів англійського монарха як в офіційній документації, так і в особистому листуванні і придворних творах, що закріплюють персоналію монарха як напівміфічного володаря [51; 52, 55]. Цікавою для вивчення є і функція участі королівських осіб в святковому житті англійського двору: вельможних королівських бенкетах, весіллях, турнірах, похоронах тощо.

Таким чином, можна сказати, що дослідження символів королівської влади, відображених у візуальній складовій святкової культури двору і книжкової ілюстрації, дає можливість істотно доповнити картину репрезентації влади династії Тюдорів. Окрім того, саме в рамках нової політичної історії можливо об'єднати всі вище згадані методи досліджень з метою відтворення єдиної моделі цілеспрямованої усвідомленої політики репрезентації влади.

Тож, можна дійти висновків, що існує безліч наукових та художніх творів, а також джерел та документів, які дають змогу детально дослідити особливості становлення та правління династії Тюдорів. Варто відзначити, що характеристика та оцінка діяльності представників династії є дуже неоднозначною. Наприклад, автори перших панегіриків на адресу Тюдорів — Фулк Гревилл і Вільям Кадмію описали історію їх правління до середини XVII століття. Проте дані дослідження мали не виключно історичний характер. Оскільки вище згадані автори використовували королів Тюдорів для контрасту у порівнянні з політикою королів-шотландців, спочатку Якова, а потім - Карла. Саме станом на першу третину XVII століття, коли представники династії Стюартів виявилися справжнім розчаруванням, Єлизавету Тюдор вирішили зробити — в докір їм і для науки їх спадкоємцям — зразком всіх монарших чеснот [8].

У XIX столітті імперським історикам Великобританії теж був необхідний ідеальний персонаж, який викликав би почуття національної гордості і свідчить про велич монаршої влади, тоді ж знову постав образ ідеальної королеви, створений в XVII столітті.

Історіографічна традиція звеличувати Тюдорів та епоху їх правління до останнього часу була непорушною. Лише нещодавно британські історики стали задаватися питанням, наскільки панегірики на адресу видатної ери їх правління відповідають дійсності. Зроблені ними висновки (наприклад, в роботах К. Хейга [44] і К. Еріксона [47]) справляють гнітюче враження.

Великий інтерес для теми дослідження представляють роботи таких зарубіжних авторів, як: Дж. Тревел'ян [42], Д. Гріна [8], К.Деніел [14], в

яких відображені і економічні, і соціальні, і політичні аспекти історії Англії в досліджуваний період.

Роботи радянських істориків — В.В. Штокмар [46], С.В. Макарової [33], Ю.І.Писарєва [33], Є.В.Гуткової — відбивають різні культурні та релігійні процеси історії Англії в XVI столітті. Методологічну основу для матеріалів роботи склали наукові та навчальні видання, присвячені Генріху XVII, Генріху XVII та I Єлизаветі I Англійській Тюдор, а також статті у спеціальній періодичній пресі. У якості джерел для дослідження використовувався великий комплекс документів різного характеру, зокрема нормативно-правові та законодавчі акти того часу.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ТЮДОРІВ

Історія роду Тюдорів розпочинається з Уельсу XIII століття. Ще тоді перші представники династії розпочинали свою політичну діяльність при дворі Ллевеліна Великого. Упродовж століть Тюдори користувалися довірою уельсійських правителів, займаючи впливові посади радників короля, переговорників та творців місцевого законодавства. Тюдори часто варіювали між інтересами Уельсу та англійськими монархами, змінюючи позиції відповідно до можливостей отримання власної вигоди. Так протягом століть Тюдори стали заможним уельсійським родом, наділеним землями та привілеями. Проте дійсно наблизитися до корони представники династії змогли лише на початку XV століття. Тоді Оуен, син Мередада, із роду Тюдорів, живучи при англійському дворі, заручився симпатією вдови, королеви Англії, французької принцеси Катерини Валуа. Таким чином в майбутньому їхні діти стали зведеними братами короля Франції династії Ланкастерів - Генріха VI.

Катерині було не більше двадцяти одного року, проте та вже стала вдовою-королевою Англії. Молода монархиня шукає розради в турботі про спадкоємця, але її починає турбувати придворна рада, яка випускає законопроект, що обмежує права Катерини в випадку, її повторного одруження. За даним законом Катерині необхідно отримати згоду сина, а синові було на той момент лише шість років. За королевою постійно стежили, з 1427 року зі неї взагалі не спускали очей, але все виявилось марним, коли почався її роман з якимось вельможею з Уельсу - Оуеном, сином Мередада, онуком Тюдора [12, с. 14].

Коли і де обвінчалися королева Катерина і Оуен, достеменно не відомо. До самої смерті королеви (початок 1437 року) їх шлюб залишався таємницею для широких мас. Ймовірний рік їх одруження - 1431 або 1432.

Від цього шлюбу у Катерини було четверо дітей. У травні 1432 Оуен офіційно отримав права громадянина Англії. Взагалі подробиці життя Оуена занесли літописів вже після його шлюбу з Катериною. Оуена починають називати на англійський лад - Оуен Тюдор. У шлюбі з ним у Катерини народилося четверо синів - Едмунд, Джаспер і Оуен. Дочка померла завчасно.

У січні 1437 року Катерина помирає. Що супроводжується важкими часами для Оуена. Він зазнає цькування та звинувачень, в тому числі в корисному шлюбі з Катериною. Він намагається втекти, та був затриманий, і у 1438 році опиняється під вартою в Віндзорі.

Після смерті Катерини її синів бере до себе сестра графа Саффолка, яка була в той час настоятелькою монастиря. Діти прожили у неї п'ять років. З 1442 року їх брат по матері - король Генріх VI став особисто стежити за їх вихованням і освітою. Оуена звільнили з фортеці в 1439 році під заставу. Він став жити як поважний дворянин, був при дворі. Король люб'язно ставився до свого вітчима. Зведені брати також були в свиті короля. Проте офіційно діти Оуена стали входити до королівської сім'ї лише з 1452 року. Молодший з них брат Оуен - став ченцем. Двом старшим судилося стати захисниками і спадкоємцями Ланкастерів. Король вже 7 років був одружений, проте дітей не мав [10, с. 103].

У 1447 році помирає останній кровний родич Генріха і таким чином брати Тюдори безперечно стають реальними престолонаслідниками. 23 листопада 1452 року молодшим Тюдорам даровано графський титул, Едмунд стає графом Річмондом, а Джаспер - графом Пембруком. Дані титули дуже високі, вище них тільки герцогський титул. 5 січня 1453 року відбулося церемонія передачі васалові титулу, а вже 6 березня 1453 року Тюдори посідають місця в парламенті. Генріх VI офіційно визнав братів Тюдор своїми єдинокровними родичами.

Едмунд помер рано, від чого його брат став ще заможнішим, так як багато їх справ були спільними[57].

В 1453 році монарх став підбирати гідних дружин для братів. На них звернула увагу одна з найбагатших спадкоємиць Англії - Маргарет Бофорт. Король вирішив одружити на ній свого брата Едмунда Тюдора. У 1455 шлюб відбувся. У них народився єдиний син Генріх Тюдор, який успадкував кров англійських королів завдяки матері. Що стосується Джаспера, то він залишився холостяком. Після смерті брата в листопаді 1456 Джаспер стає найближчим радником короля, він опікує вдову брата, бере на себе турботу про племінника Генріха. Саме він, Генріх Тюдор, стане доленосним для Тюдорів з Північного Уельсу.

3 квітня 1454 року на засіданні парламенту було ухвалено, що під час хвороби Генріха обов'язки регента Англії буде виконувати герцог Йоркський. Абсолютно несподівано на Святки 1454 король Генріх VI одужав, а Герцог Йоркський втратив повноваження, після залишив Лондон. Зміцнілий Генріх розставив все на свої місця - колишні фаворити повернули колишню могутність. У травні 1455 року король Генріх вирушає до Лестера. У числі його свити був і Джаспер Тюдор. Там на них чекають війська герцога Йоркського. Спроба переговорів обернулася початком битви. Це і стало місцем першої крові у багаторічній війні Червоної та Білої Троянд. У даній битві пролилася і кров короля Генріха VI. Роль Джаспера в цій битві достеменно не зрозуміла і донині. Військовий досвід Джаспера не був значним, але йому поле бою він покинув не ушкодженим. Короля перевозять до Лондону. Перший день роботи парламенту розпочався у присутності короля Генріха. За таких обставин становище Тюдорів було неоднозначним, вони родичі короля і, водночас, потенційні союзники його політичного супротивника. Незважаючи на такі обставини, Джаспер вирішив публічно в Палаті Великої Ради Вестмінстера, присягнути на вірність королю Генріху VI [34, с. 45].

У 1455 Едмунд Тюдор вирушає до Уельсу, в якості представника Корони. У той час Річард вже вдруге править країною в якості регента. Річард Йоркський на той час вже не мав посади регента Англії, тож зі своєю

свитою пішов у напрямку західного Уельсу, де захоплює замок Кармартен, бере в полон Едмунда Тюдора, який помирає за таких обставин 1 листопада 1456 року. Смерть Едмунда викликає певні підозри, оскільки йому не було навіть тридцяти п'яти років. Водночас його брат був при Королі. Після смерті Едмунда Джасперу довелося, відправитися в Уельс, щоб зайняти посаду брата. Що зробило його нерозривним з Уельсом на подальші сорок років. Джаспер з братом були не тільки синами Уельсу, а й першими перами родом з Уельсу, і після смерті Едмунда всі сподівання Ланкастерів в Уельсі були покладені на Джаспера [5, с. 51].

Джаспер Тюдор не пробачив герцогу Йоркському різанини в Кармартенширі і зневаги Едмунда полоном та подальшу смерть. Він стає затятим сподвижником дому Ланкастерів. Компанію йому склав герцог Бекінгем, який зближається з Тюдором. Добросусідські відносини Бекінгема дозволяють не турбуватися про вдову Едмунда, яку після його смерті поселили в Пемброукському замку Джаспера, де Маргарет Бофорт і народила сина 28 січня 1457 року. Вдова сама найменувала сина - Генріх. Після пологів Маргарет була дуже слабка, їй всього було 14 років. У березні 1457 Джаспер разом з Маргарет відвідують герцога Бекінгема, тоді скоріш за все і прийняли рішення про шлюб найбагатшої вдови Англії з другим сином герцога Бекінгема, - Генрі Стенфордом. Даний союз об'єднав два володіння Уельсу, та найголовніше скріпив дві гілки родини Ланкастерів. Влада Джаспера на Півдні і Заході Уельсу стає ще міцнішою. У квітні 1457 року він отримує пост коннетабля замків і фортець замість Річарда Йоркського.

В той же час дві англійські монархії - Ланкастери і Йорки - приготувалися до вирішального зіткнення, сталося це у вересні. Річард Йоркський був висланий з країни, він відправився до Ірландії, а Джасперу з 1460 року доручають нагляд за маєтком Денбі, через який Річард здійснював зв'язок з Англією. Але захопити замок було не легко. Джаспер наділений надзвичайними повноваженнями та коштами для захоплення замку, який в результаті таки вдалося захопити, проте вже в травні 1460 року

розпочинається оборона замку. Герцог Йоркський не знає спокою, він збирає сили і другого липня 1460-го підходе до Лондону, беручи в полон Генріха VI, Маргарита змогла втекти до Уельсу, потім до Шотландії, щоб збирати свої війська. Герцог Йоркський дав наказ, щоб Джаспер здав замок Денбі, проте той наполегливо збирає нові сили на захист династії Ланкастерів і принца Едуарда. Герцог Йоркський особисто веде війська на північ до Йоркширу і 30 грудня 1460 гине, після чого клан Йорків очолює його старший син Едуард. Дізнавшись про смерть герцога Маргарита веде війська на ворога і завдає їм поразки у Сент-Олбансі, знову два війська зішлись 3 лютого 1461 року і тут граф Марч, син герцога Йоркського, одержав перемогу, Джасперу вдалося втекти, а його батька - Оуена Тюдора взяли в полон обезголовили за наказом графа Марча. Джаспер Тюдор, що зумів сховатися, присягнувся на Біблії, що помститься. Після цих подій майже Джаспер Тюдор десять років веде кочовий спосіб життя. В Уельсі та Північній Англії він був оголошений поза законом, на територіях Шотландії і Франції вважався засланим, Англією весь цей період править граф Марч, який проголосив себе королем Едуардом IV, єдиний племінник Джаспера - Генріх Тюдор – перебуває під наглядом ворогів Ланкастерів [33, с.78].

Чотирирічний Генріх Тюдор, граф Річмонд, перебуває в Пемброуку, там його опікуном стає Вільям Герберт, який отримав у свої володіння зазначений замок. Хлопчик був не просто бранцем, він виховувався з дітьми сера Вільяма, а його дружина - Анна Девере - дуже гарно до нього ставилася. Вчителями Генріха Тюдора були випускники Оксфорда, наставником у військовій справі став сер Хью Джонс, впливовий і багатий вельможа. Уроки якого неабияк послужать Генріху у майбутньому.

Чергову змову проти нового монарха очолює граф Оксфорд, проте вже в лютому 1462 його схопили і стратили. Джаспер в цей час опиняється в Бретані і готує напад з зібраними військами. Після невдалої змови проти Едуарда Джаспер прямує до Франції до Людовика XI. Джаспер повсякчас веде таємні переговори, він шукає союзників у Шотландії, Бретані, Франції.

Король Франції навіть позичає значні кошти Королеві Маргариті. Наприкінці 1463 року він організовує зустріч поваленого Генріха VI та посла Бретані герцога Франциска II, як наслідок герцог Бретані виділяє флотилію для перевороту Генріха і Джаспера. Але, ще не настала пора перемагати, адже інший союзник, король Франції, поставив вимогу, щоб герцог Бретані відкликав свою флотилію[2, с. 87]

Під час загострення відносин між граформ Уоріком та Едуардом, Уорік об'єднується з Ланкастерами, дана коаліція зможе навіть на певний час витіснити Едуарда з країни. В жовтні Уорік увійшов до Лондона, звільнивши з Тауера Генріха VI, він проголошує повернення трону Ланкастерам. Владу необхідно було консолідувати по всій Англії. На території Уельсу це міг зробити лише Джаспер Тюдор, принц Едуард був ще занадто юним, окрім того ще знаходиться у Франції.

Джаспер Тюдор отримує пост намісника принца в Уельсі. Поки уряд Ланкастерів вирішував державні питання, зібрався і парламент. Взимку 1470-1471 року Джаспер отримує надзвичайні військові і державні повноваження. Проте влада до Ланкастерів повернулася ненадовго. 11 квітня Едуард з військами ввійшов до Лондона, Генріх VI знову потрапляє під варту. Монархія Ланкастерів опиняється під загрозою повної ліквідації. Маргарита Анжуйська з сином залишає Францію. 4 травня Едуард перестриває і нищить військо Маргарити. Джаспер Тюдор на підмогу не встиг. Йому з племінником належить вигнання.

Весь період 1471-1486 років Тюдори одним своїм існуванням впливали на відносини між Англією, Францією, Бретанню та Бургундією. Оскільки правителі кожної з зазначених держав хотіли отримати бранців в якості розмінного товару на міжнародній арені, бо Генріх вже тоді становив загрозу престолу англійського монарха[49, с. 61]

По смерті Едуарда IV престол дістався його дванадцятирічному сину Едуард V, але в державі відбувся переворот, на чолі з дядьком Едуарда - Річардом, який 26 червня 1483 року захопив трон. Річард розпочав своє

правління мирними переговорами з сусідами, також роблячи спроби повернути Тюдорів. Відбувається обмін послами. Для Тюдора небезпека не минала. В Англії Маргарет Бофорт разом з представниками духовенства продовжує дискусії стосовно одруження Генріха.

Наприкінці літа 1483 року Генріх знову опиняється в центрі змови проти Річарда III. Всі учасники якої, об'єднані зневагою, до нового короля. 1483 року герцог Бекінгем стоїть на чолі змови. На думку дослідників, вже на той час існував план переходу влади до Генріха Тюдора. Схвалив герцогом, який вже дізнається, про існування ще однієї групи змовників, що також прагне повернути Генріха Тюдора на батьківщину, де він мусить завоювати корону.

В столиці після коронації Річарда почалися заворушення. Мета яких - звільнення принца з Тауера, зв'язок з Тюдорами. Як наслідок сини Едуарда були вбиті, тож найочевиднішим претендентом на трон стає Генріх. На початку серпня Джон Уельс, який був зведеним брат Маргарет Бофорт, тобто дядьком Генріха, піднімає повстання, яке миттєво придушують, Уельс вимушений тікати в Бретань. Маргарет же тепер хоче не просто повернути сина, а посадити його на англійський престол. Королева Єлизавета Вудвіл, після вбивства її дітей, оголосила Річарда III своїм кровним ворогом, приєднавшись до змови проти нього. Натхненна такою союзницею Маргарет Бофорт залучає до змови молодих дворян, при цьому посилає до сина посла, який відкриває йому подробиці змови. Для власної підстраховки Маргарет посилає ще двох гінців. Всі вони дісталися одночасно і Генріх Тюдор розуміє, що його 12-річний термін вигнання закінчується, а трон Англії стає реальною перспективою [5, с.90].

Генріх з дядьком на той час перебували в Бретані, де Генріх звертається за допомогою до Франциска II, який таки виділив їм невелику флотилію. Тюдори тільки-но вийшли в море, де їх застав шторм, тож частина вимушена була повернулася до Бретані. Новини про невдалий заколот та страту Бекінгема стали причиною паніки і втеч частини змовників. На той момент обставини були на боці Річарда III, коли Генріх пришвартувався в

Плімутській гавані, на нього вже там чекали. В подальшому цей день Генріх буде нарікати уроком розсудливості, тоді ж він поспішив повернутися у відкрите море, де їх знов-таки застав шторм. Команда взяла курс на Бретань, через Нормандію. Генріху необхідне було охоронне свідоцтво, яке міг видати новий король Франції - Карл VIII. Король жалує його Генріху, оскільки не сприймає за серйозного супротивника Річарду III, до того ж він поспівчував невдачі Генріха, навіть виділивши йому супроводжуючих. Навіть за тяжких обставин, знайшлися люди, готові підтримати Генріха. Втікачі з Англії до Бретані, які розшукали Генріха, дана група англійської аристократії присягнула на вірність Тюдору, і вони стала переконувати Франциска спорядити другу флотилію. Франциск дав згоду, чому безпосередньо посприяв король Франції, який мав свою вигоду, вважаючи, що війна Річарда з Тюдором відволіче його від опору французам.

В той же час кількість сторонників Генріха стрімко збільшується, безпосередньо в Англії у Генріха з'являється все більше і більше прихильників [14, с. 63].

При перебуванні у Франції Генріх ясно розуміє необхідність нападу і захоплення влади на батьківщині, тоді ж Генріх Тюдор і наважується назвати себе королем ... Спроби Річарда III боротися з вигнанцями в Парижі були марними, тож він випускає нову прокламацію, в якій вже відкрито звинувачує змовників у всіх можливих гріхах. При цьому Річард продовжує готуватися до війни. Обидві сторони напружено чекають. Карл VIII дає згоду допомогти Генріху. До формуючоїсь армії Генріха приєднуються і солдати з Шотландії [19, с.164]

У порівнянні з першою спробою повернення в Англію, зараз в Уельсі було спокійним. Здавалося, що всі чекають на Генріха Тюдора. Місце висадки армії Тюдора - Міл-Бей, виявилось вдалим. 4000-5000 воїнів змогли висадитися непомітно і тепер стояли на порозі майбутнього, яке було ще непередбачуваним. Генріх розсилав звернення до знаті Північного Уельсу написані вони були по-королівськи, що з недавніх пір стало притаманним

Тюдору. Листи, після ознайомлення з ними, відразу ж знищувалися. Багато уельсійців ставало союзниками Генріха.

Армія Тюдора прямує уздовж узбережжя. Гори Уельсу були надзвичайним випробуванням для військових. По дорозі армія Генріха значно зросла за рахунок жителів колишнього князівства Гвінедд. По прибутті до Шропширу ряди Генріха поповнилися ще на 800 воїнів. Військо пододало ще 12 миль до Стаффорда, тепер їх з Річардом розділяє абсолютно незначна відстань. З ранку 20 серпня війська Тюдора ввійшли до Личфилду, де Сер Стенлі відводить власних воїнів, щоб пропустити Генріха. Кожен з братів Стенлі витримує натягну паузу перш, ніж прийняти рішення. Генріх Тюдор також керуючись обачністю направляє в сторону Темурту, там наприкінці дня 20 серпня його ряди поповнюються ще сером Томасом Бургчером, Уолтером Хінгерфортом та іншими. Наступного дня Генріх разом з армією прямує на зустріч з братами Стенлі. 21 серпня Генріх форсує річку Анкер, опиняючись в таборі вітчима. Тут відбувається військова нарада, результатом якої буде абсолютна одностайність всіх союзників.

Новина, що Генріх зійшов на берег в Пемброукширі, дійшла до Річарда під час перебування в Ноттінгемі, що посередині Англії. Король викликає всю аристократію, підписує найжорсткіші накази, також кличе Лорда Стенлі, до якого все ж ставиться з певною насторогою. Стенлі не погоджується на зустріч. В той час гінці постійно докладають Річарду про пересування Генріха. Проте військо Річарда була значно більшим за Генріхове [17, с.209]

22 серпня в момент, коли армії-супротивники зустрілися на полі бою, розпочався рукопашний бій. Генріх і Річард у ньому не приймали участі, просто спостерігаючи за своїми воїнами. Річард приймає рішення перехопити ініціативу, та власноруч вбити Генріха, тож король покинув укриття і кинувся на ворога. Тоді розпочався безпосередній двобій між Річардом і Генріхом. Тюдор бився сміливо, проте йому бракувало досвіду, тож на допомогу претенденту на трон прийшов сер Вільям Стенлі, який зміг

відтіснити воїнів короля, тоді ж Річард залишився один та був убитий. Похорон Йорка пройшов без королівських привілеїв [22, с. 304].

1485 року Генріха VII повстав перед Англією вже дорослим чоловіком. Звичайно, складний життєвий шлях відобразився на характері Генріха.

Формування характеру майбутнього короля відбувалося під час заслань в Бретані і Франції. Генріх однаково ставився до людей різних національностей, отримував задоволення, розмовляючи французькою. Відношення короля до релігії та освіти викликали певні сумніви у його придворних. Генріх був у боргу перед Францією та Бретанню за допомогу, проте ці держави не звикли жити в мирі, тож зберегти з ними дружні відносини було не легким завданням. У жовтні 1485 між Англією та Францією підписано мирний договір на рік, з перспективою подовження, в червні 1486 року розпочато ділове партнерство з Бретанню, утримати ці союзи було досить важко.

Генріх відчував велику вдячність французам і бретонцям, за допомогу в 1485 році. Багатьом король роздає нагороди в тому числі і на учасникам змови 1483 року.

Після отримання корони Генріху необхідно було створити новий дієздатний уряд. В першу чергу він звертається до свого старого наставника і порадника Джона Мортонна. У березні 1486 року Мортон посідає місце Канцлера Англії і займає його до самої своєї смерті 1500 року. Так само продумано Генріх призначає і інших найближчих чиновників. Найголовніші пости займають ближчі соратники Тюдора. Весь королівський двір було реформовано. У державних справах Генріх покладався на найближчу рідню і друзів, що довели свою вірність. Наприклад - коронація Тюдора 30 жовтня 1485 року, на якій його супроводжували єпископи Ілійський та Ексетер, які підтримували Генріха у часи вигнання [20, с.52].

Походження Генріха від короля стародавнього Уельсу було ключовим мотивом пропаганди періоду правління Тюдора. Генріхом започаткована спеціальна рада істориків, з метою дослідити свій родовід. В майбутньому у

Генріха VII було три сини і чотири дочки. Першого сина нарекли Артуром, другого сина - Генріхом, третього сина - Едмундом. Дочок звали - Маргарет, Єлизавета, Марія і Катерина.

Дослідники одностайні в тому, що Генріх VII особливо прихильно ставився до Уельсу, причиною тому були як особисті, так і політичні мотиви. Король завжди цікавився історією своїх предків, проте не всі вельсійці ставилися до нового монарха прихильно. У квітні 1486 року на цих землях навіть підняли бунт проти Тюдора, та єдинодумців у Короля в Уельсі виявилось все ж таки більше. Тож можна з впевненістю стверджувати, що Генріх VII, став першим правителем Англії з династії Тюдорів, який зумів знайти шляхи взаєморозуміння зі своїми підданими родом з Уельсу.

Генріх VII Тюдор передчасно помер на 54-му році життя 1509 року, змарнілий від турбот та хвороб [19, с. 215].

Наступним на трон сходить – Генріх VIII Тюдор. Народився він 28 червня 1491 року. Генріх був другим сином короля Генріха VII. Його старший брат принц Артур з дитинства був хворобливим та тендітним. У листопаді 1501 Артур уклав шлюб з іспанською принцесою Катериною Арагонською, проте даний шлюб навіть не був консумований, помер Артур в 1502 році. Іспанський та англійський двори дійшли консенсусу, що Єлизавета вдруге вийде заміж за Генріха VIII. 1509 року відбулось вінчання, того ж року Генріха коронували. Катерина стала королевою Англії. Генріх при своєму сходженні на трон вселяв надзвичайно багато радісних сподівань. Від початку його правління при дворі регулярно влаштовувалися бали, маскаради, лицарські турніри. Вчені та реформатори обожнювали Генріха за вільний розум: він говорив на латині, французькою, іспанською та італійською мовами, віртуозно грав на лютні. Проте освіченість і любов до мистецтв монарха доповнювалися вадами та деспотизмом. Він вважав, що обізнаний в усьому - від богослов'я до військових наук. 1513 року інтригами імператора Максиміліана та його дочки Маргарити Генріх був вплутаний у війну з Францією. Тоді він захопив місто Турне, але вже в 1514 році

соратники - Максиміліан з Фердинандом Іспанським, підставили Генріха, уклавши мирний договір з французами. Дана обставина страшенно розлютила англійського монарха, через що в подальшому він буде не довірливим та підозрливим. Тоді ж Генріх почав переговори з Людовіком XII, а укладений мир закріпив, віддавши йому в дружини свою молодшу сестру Марію.

У богословських диспутах свого часу Генріх зайняв подібну позицію. 1522 року він послав Папі свій памфлет, в якому висміював та засуджував реформаторів. У відповідь отримавши від Риму титул «Захисника віри». Та згодом з ряду причин Генріх кардинально змінив свої переконання на протилежні. Основною причиною тому стало особисте життя монарха. Королева Катерина за роки подружнього життя неодноразово вагітніла, проте народила лише в 1516 році - Марію – єдину здорову дочку.

З 1527 року Генріх надзвичайно захопився фрейліною королеви Анною Болейн, в результаті наказав кардиналу Волсі зібрати єпископів і юристів Англії, щоб ті проголосили юридичною помилкою едикт папи Юлія II, за яким королю дозволили шлюб з Катериною. Волсі не зміг виконати поставлених завдань, через що на його місце король призначив Томаса Кромвеля, який запропонував Генріху розлучитися без дозволу Риму. Спонукаючи монарха наслідувати приклад німецьких князів, які самостійно проголосили себе головами національних церков. Дана ідея прийшлася до вподоби королю [23, с. 223]

Причиною наступу на церкву послужила присяга Папі, яку давали англійські васали Риму. За англійськими законами вони не мали права присягати нікому окрім свого короля. У лютому 1531 року за наказом Генріха у вищій кримінальний суд було внесено звинувачення в порушенні законів проти всього духовенства країни. Прелати, що зібралися на урочисту церемонію, запропонували Генріху значний хабар, щоб той наказав припинити процес. Генріх наполягав на іншому - а саме, щоб духівництво призначило короля протектором і єдиним очільником англійської церкви.

Єпископи і абати не мали чим крити свавілля монарха, тож мусили погодилися на нечувані вимоги. На наступному етапі парламент вотував ряд постанов, за яким розірвано зв'язок Англії з Римом. За однією з таких постанов податки на користь Папи були передані королю.

Маючи нові повноваження Генріх в 1533 році призначив Томаса Кранмера на пост архієпископа Кентерберійського. У травні того ж року Кранмер ухвалив незаконним шлюб Генріха Тюдора з Катериною Арагонською, а за декілька днів король одружився з Анною Болейн. Папа Климент вимагав, щоб Генріх приїхав до Риму з покаєнням, що король проігнорував. У 1534 році Папа відлучив Генріха від церкви, а дочку короля Єлизавету визнав незаконнонародженою. У відповідь на це Тюдор визнав свій шлюб з Катериною недійсним, а дочку від нього - Марію, - незаконнонародженою[31, с.89]

Та не всіх в Англії влаштовували нові порядки. Тож необхідними були жорстокі репресії, щоб змусити вітчизняне духовенство до нових законів. Першими жертвами репресій стали монастирі. У 1534 році Кромвель став вимагати від ченців особливої клятви, суть якої полягала в тому, що вони визнають короля верховним главою і відмовляються від служіння Папі Римському. Цілком очікувано дана вимога викликала сильний опір ченців. У 1536 році ухвалено статут про секуляризації майна не великих монастирів.

Церковна реформа набирала все більше обертів. На перших етапах Генріх не хотів кардинально реформування церковні учення і догмати. Проте догмат про владу Папи був так тісно переплетений схоластичним богослов'ям з усією системою католицизму, що при його відміні необхідно було реформувати й інші догмати. У 1536 році монарх підписав дев'ять статей, які ухвалювали, що єдиними джерелами віровчення повинні бути священне Святе писмо і три древніх символів віри. Затверджувалися три головних таїнства: хрещення, причащення і сповідь. Заперечувалися догмати про чистилище, молитви за померлих, урізалось число обрядів. Цей акт послужив початком до знищення ікон, статуй, мощів, церковних реліквій.

Всі ці багатства надійшли до скарбниці короля, також туди стала потрапляти десятина з іншими церковними податками. Отримані гроші дали можливість значно підвищити могутність флоту і війська, побудувати безліч фортець на прикордонних територіях та гавані в Англії та Ірландії. Саме даний етап послужив основою подальшої могутності Англії. Проте епоха правління Генріха VIII увійшла в історію як період найжорстокіших релігійних переслідувань. За невідомими даними, в останні 17 років правління Генріха було спалено на вогнищах, страчено та померло за прихованих обставин більше 70 тисяч осіб.

Генріх VIII Тюдор помер в 1547 році. Його хвороба стала результатом ожиріння, що стало особливо проявлятися в останні 5 років життя монарха [24, с. 241].

Едуард таким чином мав зійти на престол 10-річною дитиною. За останньою волею Генріха VIII, перший час наступник мав перебувати під опікою регентської ради. Тоді владу відразу ж узурпував рідний дядько Едуарда - Сомерсет. 1551 року інтригами його позбавив влади адмірал Іоанна Дедлея, герцога Нортумберленд.

З початком правління Едуарда розпочинається період лютеранської реакції проти католиків, яка до цього часу стримувалася Генріхом. Архієпископ Кентерберійський Кранмер старався викоринити з вчень і обрядів церкви залишки папізму. Трансформації закріпилися виданням «Книги молитов» і ухваленням нового сповідання англіканської церкви, названого «42 статті». «Книга молитов» відкидала літургію, вівтарі, посохи, церковні прикраси і зовсім не зачепався зміст молитов. Найвпливовіші єпископи часів Генріха VIII були ув'язнені за старообрядництво. Незважаючи на юні літа, король активно приймав участь у розповсюдженні євангельського вчення і сміливо ухвалював смертні вирoki ворогам. Зведена сестра Едуарда Марія також потерпала від гонінь за свою відданість католицизму. Маючи законні права на престол після смерті брата, але за порадами Нортумберленда Едуард заповідав трон внучатій племінниці

Генріха VIII Джейн Грей, яку герцог планував одружити зі своїм сином і таким способом отримати верховну владу. За три дні після підписання заповіту Едуард помер за загадкових умов. Герцог Нортумберленд наказав відіслати від короля його лікарів, а біля ліжка хворого з'явилася знахарка, що дала Едуарду смертельну дозу миш'яку. Це спочатку збадьорило короля, а потім значно погіршило стан, покрившись виразками, Едуард помер 6 липня 1553 року [26, с.85].

Життєвий шлях Марії Тюдор був суперечливим від народження до самої смерті, хоча спочатку ніщо не вказувало на лиху долю принцеси. В роки дитинства Марії Генріх дуже любив дочку і захоплювався її характером.

Та все змінив другий шлюб з Генріха Анною Болейн. Марію вислали з замку, розлучили з матір'ю, насамкінець вимагали зреклася католицької віри, та не зважаючи на юні роки, Марія твердо відмовилася. З часом становище Марії все більше погіршувалося, а Катерина навіть не мала можливості побачити дочку. Тоді репресії Анни Болейн над Марією дещо послабили, особливо після того, як та, зрадивши власним переконанням, визнала батька «Верховним главою англійської церкви», тоді принцесі навіть повернули свиту і відновили доступ в королівський двір.

Після смерті Едуарда VI, Марія не визнала заповіту брата, відразу ж направившись до Лондона. Армія і Флот Англії прийняли її сторону. Таємна рада проголосила Марію королевою. Через 9 днів після коронації леді Грей було звергнуто і страчено. Але щоб корона надалі переходила виключно її нащадком, оминаючи протестантку Єлизавету, Марії необхідно було вийти заміж. У липні 1554 королева уклала шлюб зі спадкоємцем іспанського престолу, розуміючи, що цього не схвалять англійці. Філіп II довго в Англії не перебував, лише інколи відвідуючи дружину [12, с. 53].

Правила країною Марія самотійно, даний період в багатьох відношеннях увійшов в історію як нещасний для Англії. Королева з величезним ентузіазмом прагнула повернути країну в лоно римської церкви. Сама вона не отримувала задоволення від катувань людей, незгодних з нею у

питаннях віри, проте Марія нацькувала на них юристів і богословів, які тепер отримали шанс реваншу після правління попередніх реформаторів. Проти протестантів були видані жорсткі статути. З лютого 1555 року Англії палала багаття, на яких гинули «єретики». Всього страчено приблизно 300 осіб в тому числі і ієрархів церкви. Марія відчайдушно прагнула народити спадкоємця, проте марно. 17 листопада 1558 року королева померла, ослаблена хворобами [18, с. 113].

Єлизавета - дочка Генріха VIII від шлюбу з Анною Болейн. Після страти Анни деспотичний Генріх VIII оголосив Єлизавету незаконнонародженою, забрав її титул принцеси і відіслав від столиці в маєток Хетфілл.

Найтяжчим періодом для Єлизавети стало правління її старшої сестри Марії. Будучи ярою католичкою, Марія намагалася обернути Єлизавету в свою віру. Задача виявилася не з легких, адже Єлизавета впевнено заперечувала. У січні 1554 році, під час повстання протестантів під проводом Томаса Уайта, Єлизавету терміново доставили в Лондон і заключили в Тауері. Два місяці слідства Єлизавета була ув'язнена. Потім заслана у Вудсток, де за нею постійно наглядали. Восени 1555 року королева дала дозвіл сестрі на повернення в Хетфілл. Тоді ж починаються розмови, що Єлизавету пора видавати заміж, проте вона вперто відмовлялася [20, с. 57]

У листопаді 1558 Марія померла. Перед смертю королева неохоче проголосила молодшу сестру спадкоємицею престолу. Єлизавета негайно відправилась до Лондона, де її зустрічають щирою радістю. Почався довгий етап її правління. Складний життєвий шлях викарбував у Єлизавети твердість характеру і розуму, які рідко зустрічаються у молодих монархів. Вона не прагнула ані псувати відносини з папським престолом, ані з іспанським королем. Тільки непримирима позиція папи Павла IV, який наполягав на незаконнонародженості королеви, остаточно відштовхнула Єлизавету від Риму. Сама вона не була прихильницею зовнішніх форм чистого протестантизму. Проте міністр Сесілія переконав королеву, що протестантизм буде в інтересах її політики. Справді, англійські католики

піддавали сумніву права Єлизавети на трон. Та обравши реформацію, Єлизавета залишилася противницею її крайніх течій. У 1559 році парламент вотував закони, які юридично закріплювали англіканську помісну православну церкву. Один з таких законів утверджував богослужіння англійською мовою, другий проголошував англійського монарха главою церкви. У третьому передбачено уніфікацію форм богослужіння по всій країні. У 1562 році прийнято 39 статей, які стали нормою сповідання англіканської церкви. Поряд з невдоволеннями католиків Єлизаветі довелося зіткнутися і з опозицією пуритан, на думку яких, в англіканській церкві залишилося занадто багато догматів католицизму. У 1583 році утворили Судову комісію, яка завзято переслідувала осіб, що не підкорилися верхній владі в питаннях віри. 1593 року пуританам наказали покинути Англію, або переглянути свої погляди на релігію. Усі ці переслідування продиктовані виключно політичними мотивами, а зовсім не святенництвом або фанатизмом [15, с.76].

У Єлизавети був складний і суперечливий характер. У спадок від матері вона отримала певні моральні недоліки: марнославство, пристрасть до вбрань та прикрас, проте не успадкувала її привабливих якостей. У неї було руде волосся, довге кістляве обличчя і грубий голос. Проте королеві подобалося отримувати компліменти стосовно її вроди, цю слабкість вона зберегла до самої старості. До самої смерті Єлизавета обожнювала яскравий макіяж, вибілювала обличчя і слідкувала за всіма віяннями моди.

Як правителька вона мала багато переваг, проте і тут проявлялися темні сторони її вдачі. Звичка до лицемірства, що виробилася в ній за роки цькувань, стала основною рисою монархині. Єлизавету можна було назвати егоїсткою, схильною до віроломства. Бажання абсолютної єдиноосібної влади з часом все більше посилювалося паралельно з любов'ю до лестоців. Проте бажання контролювати абсолютно все не затьмарювало королеві ясність розуму. Як холонокровний маніпулятор, вона знала межу, вміло користуючись методами «батога і пряника». Втрата молодості робила

Єлизавету ощадливою, з роками її навіть звинувачували у скупості. Проте у важливих державних справах Єлизавета завжди виявляла стійкість і розум. З період її правління Англія отримала значимі вигоди від воєн на континенті, особливо від славнозвісної перемоги над іспанською «непереможною» армадою в 1588 році. Морська торгівля і промисловість зазнали небачених досі успіхів.

Єлизавета прожила довге та насичене життя, проте з часом у королеви починаються проблеми зі здоров'ям, як фізичним, так і психічним. Єлизавета померла 3 квітня 1603 року, назвавши спадкоємцем Якова, Шотландського короля [21].

Таким чином, простеживши процес становлення династії Тюдорів, можна дійти висновків, що походження та обставини приходу до влади кожного з монархів безпосередньо відбивалися на їх подальшій політиці. Часто особисті причини спонукали Тюдорів до зміни політичного курсу та навіть ряду реформ. Так обставини сходження на престол та попередні роки у вигнанні Генріха VII вагомо позначилися на його зовнішній політиці та принципах формування королівського двору. Його наступники також часто керувалися власними, а не національними, інтересами та вподобаннями, реалізуючи ряд переломних реформ, найважливішими з яких стануть релігійна, фінансова та реформа місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 3. ВИЗНАЧНІ РИСИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТЮДОРІВ

Коли до влади прийшли Тюдори, в Англії вже була сформована система місцевого самоврядування, важливе місце в ній займали мирові судді та шерифи. Тюдори не стали радикально трансформувати місцеві структури адміністрації. Однак відсутність кардинальних змін зовсім не означає їх відсутність взагалі. При Тюдорах остаточно оформився перехід провідної ролі від шерифів до мирових судій в місцевому управлінні. Саме мирові судді стали головними виконавцями волі династії. Проте і шериф продовжував відігравати важливу функцію в житті графства, особливо при проведенні парламентських виборів.

За правління Тюдорів кардинально збільшилось навантаження на магістрати. Особливо значно розширилася сфера компетенції мирових суддів. В першу чергу, вона включала обов'язки, що накладаються на них безпосередньо посадою і звично зазначаються в патентах на призначення суддів. Також судді виконували доручення, покладені на них статутами. І, врешті решт, мирові судді були виконавцями розпоряджень монарха та його дорадчих органів. Останні збільшилися у декілька разів протягом XVI століття. По факту не залишилося жодної сторони суспільного життя, яка була б поза межами компетенції мирових суддів. Релігійні установи, турбота про систему комунікацій, законодавство для робітників, закони про жебраків та безпритульних, стягнення різних податків, і навіть збір ополчення - все це стало невід'ємними функціями суддів протягом доби Тюдорів [29, с. 312].

Одночасно зі зростанням навантаження на суддів відбулися і певні зміни у структурі роботи мирових комісій. Почали з'являтися так звані «малі» сесії, відбувався розподіл роботи суддів за дивізіонами. Ми вважаємо, цими змінами Тюдори прагнули підвищити результативність магістратів. Якість роботи представників місцевого самоврядування хвилювала центральну владу протягом всієї доби Тюдорів [28, с. 261].

Протягом всього XV століття система місцевого самоврядування діяла в умовах розгалуженої системи патронажу, пронизуючи все суспільство Англії. При цьому в своїй діяльності шериф або мировий суддя все частіше керувалися інтересами не центрального уряду, а на місцевій аристократії або дворянства. Тож чи можна було взагалі говорити про послідовне виконання королівської волі в таких реаліях? Звісно, ні. Така ситуація не звичайно не могла влаштувати і Корону. В свої часи ще Йорки і Ланкастери намагалися вирішити дану проблему, проте позитивні результати такої їх діяльності хоч і були, але короткочасні. Адже налагодити чітку роботу місцевого врядування можливо тільки при злагодженій роботі центрального апарату. Створити такий чіткий центральний апарат вдалося тільки Тюдорам [13, с. 186]. Тому, ми вважаємо, ми можемо говорити, що політика династії Тюдорів в області самоврядування на місцях є певним комплексом заходів, що були спрямовані на творення ефективною та працездатною адміністрації на місцях.

Варто виділити три основні напрями даної політики: створення караючих органів у центрі і на місцях; законодавчо оформлене обмеження повноважень мирових суддів і шерифів та не підпорядкування їх центральній адміністрації; оформлення міцних ділових зв'язків у графствах. В залежності від персоналії правлячого монарха або його головних міністрів, зазначені напрями змінювалися за пріоритетністю. Так, за часів Генріха VII було основним створення ділових зв'язків. Що власне абсолютно виправдано - засновнику династії в першу чергу необхідно було зміцнитися на троні. За Генріха VIII, разом з застосуванням системи патронажу, провідну роль почала відігравати діяльність місцевих Рад. А за правління Єлизавети однаково пріоритетними для Корони була реалізація всіх напрямів [6, с. 511]. Що власне і не дивно, адже Єлизаветі дісталися вже працюючі Зоряна Палата і регіональні Ради, а система патронажу, вже переорієнтувалася на сторону Корони, і їй залишалося лише підтримувати функціональність системи,

створеної її предками. Водночас при Єлизаветі переважаючу роль стають відігравати елементи пропаганди.

Водночас набуває актуальності питання, а чи відбувалася в Англії періоду Тюдорів бюрократизація - тобто революція в управлінні, яку писав описував ще Дж. Елтон. Адже в Іспанії та Франції держава змогла управляти провінціями з допомогою чиновників з центрального бюрократичного апарату. Справді, в Англії також були тенденції до бюрократизації, і доволі сильними. Навіть говорячи про систему місцевого врядування, варто відзначити хоча б систему намісників, лордів - лейтенантів. Водночас, на нашу думку, Тюдорам не вдалося перейти до системи управління графствами руками чиновників центру, оскільки їм так і не вдалося створити фінансову систему, яка б не залежала від парламенту. І хоча подібні спроби були, стійким успіхом вони не увінчалися. Тому Тюдори були вимушені до обережних дій, через вже перевірені структури, наприклад через патронаж. Проте, варто зазначити, що система патронажу не є виключно англійським явищем, як це роблять певні дослідники. Використовували системи патронажу в своїх цілях й інші правлячі монархії даного періоду, зокрема французька [21, с, 18].

Взаємини представників династії та аристократії складають одну з головних суперечностей епохи правління Тюдорів. Політика Корони щодо її надзвичайно впливових підданих була досить суперечливою, але переслідувала, на нашу думку, головну ціль - асимілювати систему патронажу на місцях на чолі з магнатами в державну систему. Верхівка місцевої буржуазії виступала в ролі посередників між Короною та графствами протягом усієї епохи Тюдорів. В цій ролі вони були надзвичайно корисні. Тюдори знищували певних найвпливовіших представників аристократії, найчастіше тих, хто володів занадто великою владою і зазіханнями на королівську владу. Проте в їх планах не було знищення родової аристократії ні фізично, ні політично, проте і втілити це було б не

реально. В результаті аристократичний патронаж на місцях так залишився важливим політичним атрибутом епохи.

Відносини з менш могутнім дворянством будувалися, на нашу думку, за тією ж схемою, що і з родовою аристократією. Династія активно залучала їх до державного управління, з метою протиставлення магнатам. Тюдори ставили за мету відокремити дворян від аристократичного патронажу і приєднаними до себе. Саме цій політиці Корона була зобов'язана зміцненню своїх позицій у відносинах з аристократією[21, с.19].

Проте Тюдори так і не змогли створити повністю слухняну систему місцевого самоврядування, незважаючи на певні зрушення у відносинах з місцевою буржуазією та дворянством. Здебільшого закони, що зачіпали інтереси магістратів, просто ігнорувалися на місцях. Так обстояли справи з законами про огорожування та з релігійними установами. Зазнали поразки Тюдори і в своїх спробах сформувати нові місцеві владні структури, які б виступили альтернативою мировій комісії.

Отже, я можу дійти висновку, що державі не вдалося повністю підпорядкувати собі систему місцеву систему врядування. Вона ефективно працювала лише за тих умов, коли цілі магістратів збігалися з намірами центрального уряду. В цьому і полягає фундаментальна відмінність англійської системи місцевого самоврядування від французької класичної абсолютистської.

Також в даному дослідженні, на нашу думку, є необхідним проаналізувати релігійну політику Тюдорів, особливо звернувши увагу релігійні трансформації трьох англійських монархів XVI століття, а саме: Генріха VIII, Марії I та Єлизавети I. Саме на часи їх правління випало таке серйозне випробування для держави, як Реформація. І головне, що варто відзначити, кожен з зазначених вище правителів робив свої кроки по вирішенню нагальної релігійної проблеми і апробували свої методи вирішення релігійних питань, ґрунтуючись на досвіді попередників і виходячи з поточних європейських процесів, як у політиці, так і в релігії. Це і

надає певних особливостей протіканню Реформації в Англії, і підтверджує тезу про безпосередню взаємозалежність релігійної політики з персоналією монарха та його особистими переконаннями. З іншого боку, було б помилково припускати, що вектор розвитку Реформації міг з легкістю змінюватися за примхою корони, що, до речі найяскравіше відображено в боротьбі Єлизавети проти пуритан. Фундаментальність суспільних трансформацій у напрямку до світської, національної, капіталістичної Англії зробила ці перетворення незворотніми.

Однак у XVI столітті спостерігається найбільш гнучкий і швидко адаптуючий процес змін в суспільстві, що демонструє можливість встановлення іншої конфесії в разі варіативного розвитку подій. Бо ж особливостями Реформації в Англії був властивий їй постійний динамізм, і сприйняття не тільки законодавчих і адміністративних актів 1559 р., а й оформлення релігійних установ в державі, та глибока культурна революція, яка тривала протягом значного періоду.

При цьому монархія і єпископат сприймалися не тільки як гаранті порядку і стабільності в суспільстві, але і самі по собі як знаряддя енергійних і творчих реформ. Реформація в Англії придбала унікальні особливості, частина з яких була продиктована об'єктивними умовами: географічним положенням, ситуацією на міжнародній арені, поширенням реформаторського впливу з континенту, а частина сформувалася у зв'язку зі специфікою країни, її менталітетом, традиціями, світоглядом монарха. Також важливим фактом є вплив ідей реформації, гуманізму, та їх відображення державними і релігійними діячами Англії, наприклад, Джоном Ноксом, Томасом Мором, Томасом Картрайтом і багатьма іншими. Самі факти збереження цих імен і зіграної ними ролі в історії Реформації свідчать про зміну характеру суспільства і висунення на перший план не тільки людей, наділених владою, але і авторитетів недержавних рухів [42, с. 431].

Свою специфіку Реформація в Англії мала ще й в тому числі як Реформація згори. Знайдені підтвердження гіпотези про причини

непослідовного і половинчастого за своїм характером проведення Реформації Тюдорами, що пояснюється перш за все політичною, а не релігійною її роллю. Виявлено, що Контрреформація, розпочата Марією I, не зуміла переломити реформаційного руху в суспільстві, що пов'язано насамперед з непопулярною політикою королеви на престолі, і залишила глибокий слід про католицизм в пам'яті англійців [17, с. 380].

Цілком можливо, Англія залишилася б католицькою країною, якби Марія користувалася іншими методами. Спростована загальновизнана точка зору про чисто релігійні наміри Єлизавети і виявлені політичні й особисті мотиви продовження Реформації. Також спостерігається поступове зростання соціальної напруженості між різними релігійними групами, рухами і державою, які в даний період представлені широким різноманіттям від католиків - папістів до анабаптистів і сектантів. Це вивело на перший план нову державну проблему Англії в релігійній політиці, яка вимагала вироблення іншого підходу корони до поліконфесійності населення, який, втім, не вичерпано і досі у деяких сучасних державах. Тому доцільним є звернення до подальшої політики Єлизавети як першого досвіду примиримої релігійної політики на державному рівні, перенесення цього конфлікту з сфери церковних переслідувань на категорії «підданства», «державного інтересу», перенесення релігійності в сферу особистого самовизначення і внутрішньої віри. З упевненістю можна сказати, що деякі із зроблених кроків на шляху єлизаветинського мирного врегулювання працюють і до нині [15, с. 90].

Таким чином, до періоду на рубежі XVI—XVII ст. Англія стала протестантською країною, про що свідчать міцне і остаточне утвердження англіканської церкви, повсюдне поширення і прийняття протестантських ідей, як в територіальному сенсі безпосередньо по всій Англії, так і представниками всіх соціальних груп. На користь цього твердження свідчить і перехід у сферу особистих інтересів релігійної приналежності людини, що знімає питання про збереження в країні поміркованих пуритан, церковних

папістів і інших конформістів. Церква Англії, переживши складний період, пов'язаний з матеріальними втратами, але зберігши єпископальний устрій управління, стала знову претендувати на посилення свого впливу в суспільстві, проявивши також тенденції до встановлення своєї доктринальної ідентичності. Сам феномен англійської церкви – унікальний приклад інтеграції традиційних католицьких і національних реформаторських ідей і цінностей.

Релігійні реформи Єлизавети Тюдор стали тією ідеологією, яка згуртувала англійців, поклавши початок становленню британської нації в XVII-XIX ст. Саме Єлизавета робить сакральним національний суверенітет, перетворюючи постать монарха в символ стабільності і єдності Великобританії. Реформація в Англії надала як непрямий, так і безпосередній вплив на сусідні держави. Але підсумок Реформації – це не тільки створення протестантської англійської церкви, але і поява в країні різних течій протестантського нонконформізму, що розвинулися під впливом пуританізму, а також англійського католицького співтовариства. Примирна політика Єлизавети давала підстави різних релігійних напрямів відчувати визнання і свою значимість і тому вимагала від них, як необхідний атрибут, для опори на них абсолютизму - вірнопідданництво. Однак влада і пуритани перебували у непримиренній опозиції з питань співвідношення духовної та світської влади і підпорядкування церкви державі. Королева була переконаною прихильницею теорії абсолютного суверенітету королівської влади, в той час як до кінця правління Єлизавети абсолютизм вступав у фазу кризи, а в країні починали поширюватися ідеї політичних свобод, парламентаризму, релігійної терпимості. І, як не парадоксально, ці результати були досягнуті також внаслідок проведеної Єлизаветою політики і під впливом поліконфесійності [26, с. 280].

Найпомітніше місце серед реформаторських напрямів зайняв пуританізм, що виник виключно як релігійне явище. Пуританізм зробив величезний вплив на англійське суспільство, від сфери повсякденності до

пропаганди політичних свобод і виступів проти існуючого порядку. У розвитку пуританського руху, як і в еволюції методів релігійної політики корони, можна простежити градацію використовуваних методів та засобів представлення своєї позиції. Розглядати політику Єлизавети можна і як половинчасте явище, що перервало природний рух Реформації до свого логічного завершення в особі пуританства, пояснює перехід від ліберальних до радикальних методів боротьби пуритан, а також еволюцію з руху, який залишався в лоні однієї церкви, до сепаратистські налаштованого індепендентства. Згодом пуританізм став ідеологічною силою і основою релігійної опозиції королівській церковній політиці під час Англійської революції 1640-1649 років. Таким чином, більшість дослідників Англії даної епохи все ж сходяться на думці, що Реформація була завершена за правління Єлизавети Тюдор [32, с. 197].

В становленні стабільного військового флоту і системи управління ним період правління перших Тюдорів (кінець XV - перша половина XVI ст.) посідає особливе місце. Ще на початку шістнадцятого століття Англія вже мала у своєму розпорядженні постійний військовий флот, основою якого були надзвичайно потужні королівські кораблі. Поява флоту сприяла розвитку таких галузей як :розгалужена система інфраструктури, до якої входили системи військових баз, склади, сухі доки нової конструкції, ремонтні майстерні тощо. Основними місцями дислокації зазначеної системи інфраструктури були переважно райони Портсмута і Темзи. Також становлення флоту сприяло появі системи сталої адміністрації, яка займалася обслуговуванням і підтримкою зростаючих військово-морських сил. Стрімке та стабільне збільшення структур флоту змушувало його менеджмент еволюціонувати протягом усього зазначеного періоду [14, с. 402]. Таким чином, за п'ятдесят років королівський флот надзвичайно реформувався і трансформувався з «нового явища», яким виглядали його збори в XV столітті до повноцінного державного інституту.

Ці стрімкі процеси становлення флотилії були спричинені взаємообумовленою сукупністю факторів, серед яких досить важливу роль відігравав політичний, а саме кінець затяжної міжусобиці і сходження на престол нової династії вели до певної стабілізації політичної обстановки. В ході втілення політичного курсу перших правителів династії, спрямованого на об'єднання країни і її адміністративну уніфікацію, була вироблена нова концепція як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

За таких умов глобального реформування державних інституцій стратегія «імперського характеру англійської корони» в нових реаліях XVI століття набувала особливого змісту. Початок такої політики було покладено за Генріха VII, але грандіозного розмаху вона набула в епоху Генріха VIII і період канцлерства Томаса Кромвелля. У певному відношенні флот за правління Генріха VII і Генріха VIII був одним з численних засобів репрезентації влади нової династії. Форсоване будівництво королівських кораблів (до 1546 року в складі флоту налічувалося 53 корабля) повинно було сприяти суверенітету корони в військово-морських силах від своїх підданих. Про що говорять і безпосередньо символічні назви королівських флагманів і великих кораблів, що сприяли утвердженню престижу нового політичного режиму в очах підданих. Два найпотужніших корабля Генріха VII, які не мали аналогів в Англії, побудованих не стільки для участі у війні, скільки з метою демонстрації сили і влади монарха називалися «Регент» («Regent») і «Суверен» («Sovereign»). Створений за новітнім словом техніки флагман Генріха VIII спочатку носив назву «Генріх Милістю Божою» («Henry Grace a Dieu»), а згодом був перейменований в «Імперський Генріх» («Henry Imperial») [19, с. 42].

Виділяючи передумови такого колосального будівництва флоту в першу чергу варто говорити про їх політико-економічний характер. Варто виділити виключно сприятливу фінансову ситуацію кордону XV - XVI ст. Генріх VII, намагаючись уникати втягування у дорогі військові кампанії на континенті, сприяв торгівлі без посередників, дозволяючи

ввозити і вивозити деякі види товарів тільки на кораблях, що належать підданам Англії. Обачлива зовнішня політика супроводжувалася конфіскаціями земель і коштів у політичних супротивників усередині королівства. Ці заходи сприяли накопиченню багатства у скарбниці, що дало можливість відновити після багаторічної перерви грандіозне будівництво флоту та його утримання.

До числа зовнішньополітичних обставин, що сприяли новому «морському» курсу в політиці Тюдорів, можна віднести неврегульований конфлікт з Францією, морська потужність якої в протоках особливо зросла в першому десятилітті XVI в. Постійне очікування нападу з її боку в епоху Генріха VII, періодичні англо-французькі війни за Генріха VIII (1512 -1514, 1522 - 1524 рр.) стали своєрідним стимулюючим фактором для нарощування королівського флоту, метою якого було вирости якісно і кількісно. Вже на початку війни 1512 р. крім традиційних для середньовіччя завдань по перекиданню військ на континент перед військово-морськими силами було поставлено завдання щодо забезпечення незалежних від сухопутної армії військових дій, що було абсолютно новим явищем в англійській історії. Закінчення ж кампанії не стало сигналом для згортання військово-морської активності, а навпаки попередній успіх флотилії став заохоченням до становлення практики патрулювання проток, що набувала регулярну основу навіть у мирний час [50, с. 104].

Зовнішньополітична обстановка стимулювала оформлення нової концепції флоту в політичній думці і суспільній свідомості першої половини XVI ст. Ідеї про ключову роль військового флоту в ролі захисника держави, періодично формулювалися ще в епоху Столітньої війни, тепер вони отримують новий імпульс. Парламент, скликаний в перший рік правління Генріха VII, розуміючи, що без створення потужного флоту протягом короткого часу у держави «не буде ні можливості, ні сили захистити себе», погоджую «Навігаційний Акт», в якому, як і в наступних актах Генріха VIII, флот інтерпретується не тільки як сила, здатна забезпечити незалежність

держави, а й як запорука успішного процвітання королівства. Вагома поправка полягає в тому, що різниця в розумінні флоту короля і військово-морських сил Англії в цілому практично зникає, поняття Royal Navy зливається з поняттям «англійський флот» [32, с. 76].

Грандіозний масштаб будівництва флоту обумовлював проблему його обслуговування, що автоматично призводило до розростання адміністративного корпусу низової і середньої ланок, безпосередньо пов'язаних з будівництвом, обслуговуванням, постачанням кораблів, будівництвом і облаштуванням доків і баз. Оформлення всієї адміністративної системи англійського флоту починається з посади клерка кораблів, існування якої відоме ще з початку XIII в. З першої чверті XVI ст. в зв'язку з потребами безперервного обслуговування флоту ця посада набуває постійної основи і в територіальному плані прив'язується до Портсмуту. У 1512 році запроваджується посада зберігача корабельних складів, а в 1514 році пов'язаний з нею пост клерка-контролера [22, с. 175].

Будь яка діяльність цих адміністративних осіб ґрунтувалися на так званих методах «Хаузхолдів» в управлінні на рівні флоту, при яких реальний контроль в справах належав лиш самому монарху та лорду-канцлеру. Саме вони приймали всі рішення, що стосувалися навіть найдрібніших деталей, виділяли гроші на конкретні цілі. Незважаючи на те, що монарх часто радився з окремими активно діючими адміністраторами, вони грали лише роль агентів корони на місцях, втілюючи в життя рішення, що приймаються на більш високому рівні. Багато з тих, хто отримав призначення були службовцями королівського двору і, як правило, займали при ньому пости джентльменів-воротарів. Що стосується самих призначень, то вони, в більшості випадків, оформлялися патентними листами і виходили з канцелярії.

Взаємозв'язок військово-морської адміністрації з лордом-адміралом, посадовою особою традиційно асоціюється з безпосереднім керівництвом флотом, також була лише умовною. Адміністративні офіцери флоту

відповідали за його забезпечення і підтримку переважно в мирний час, лорд-адмірал, вважаючи за краще не втручатися в їхні дії, брав на себе керівництво військово-морськими силами в безпосередньо при походах в морі.

В середині XVI розвитку флоту, його адміністрації та інфраструктури увінчався створенням колегіального органу під назвою - Рада Морських Справ, до складу якого крім уже існуючих чиновників увійшли глава військово-морських озброєнь, інспектор (такелажник) кораблів, який інспектував якість харчів, стан складів, пристаней і проводив інвентаризацію кораблів, які повертаються в порт, віце-адмірал (лейтенант), який відігравав функцію представника лорда-адмірала в Раді і координатора роботи інших офіцерів, а також скарбничий флоту, посада якого отримала навіть законодавче оформлення [13, с. 98].

В даній ситуації показовою є зміна схеми фінансування флоту. У нових умовах влада не в змозі була здійснювати дріб'язковий контроль і стежити за виконанням завдань, що примножились, а це призвело до поступового зосередження фінансів і контролю над їх розподілом в руках скарбничого флоту. До 1544 року майже всі грошові потоки проходили через його руки. Розвиток і законодавче оформлення системи фінансів флоту було завершено створенням щорічних фіксованих відрахувань на «звичайні» цілі в мирний час, що підрозумівають певний річний бюджет, а створена в 1546 році схема аудиторських перевірок, фактично знищила можливість контролю за його розподілом з боку центральної влади. Таким чином, до 1547 року адміністрація флоту фактично повністю залишала розподіл коштів на власний розсуд [30, с. 83].

З приходом до влади королеви Єлизавети генезис Ради Морських Справ як бюрократичного відомства був завершений виданням указів, які підсилили його колегіальність та письмово зафіксували посадові інструкції його чиновників. Однак більша незалежність цього органу суперечила політиці розвитку централізованої національної держави, в якій розгортався процес вибудовування вертикалі влади. Реформи лорда-скарбника маркіза

Вінчестера, що почалися ще в період правління Марії, ставили за мету органічно вписати військово-морське відомство в систему державних структур шляхом його безпосереднього підпорядкування лорду-скарбнику, який очолював казначейство і грав одну з ключових ролей в посиленні свого впливу в системі державних органів Таємної Ради. Створення «звичайного» річного бюджету флоту і жорсткі правила подачі фінансової звітності окремо скарбником флоту, інспектором постачання кораблів і главою морських озброєнь лорду-скарбнику і перебування під його впливом лорда-адмірала, також що був активним членом Таємної Ради, позбавляло Раду Морських Справ її колишньої незалежності та могутності [39, с. 110].

Створення владної вертикалі на рівні прибережних графств триває установленням постійних посад віце-адміралів узбережжя, підпорядкованих Суду Адміралтейства, що очолювався лордом-адміралом. Сама можливість переведення цих посад в розряд постійних пояснювалася посиленням Таємної Ради і усуненням небезпеки узурпації владних повноважень на місцевому рівні.

Незважаючи на реформи та спроби послабили незалежність військово-морського відомства, його усталена структура протягом цього часу не зазнає значних змін. До середини століття Рада Морських Справ включила в сферу своїх повноважень службу постачання флоту, як і раніше спиралася на безліч агентів в графствах і портових містах. На цей час припадає і поява постійного штату службовців в доках. Подібна система була здатна ефективно підтримувати і забезпечувати оптимальний за поданням клерків 1550 - 1560-х рр. в кількісному відношенні флот, що складається з 20 - 25 кораблів [46, с. 359].

Характерна для другої половини XVI ст. стрімка зміна розстановки сил в Європі і форсований розвиток Англії вели прискорювали необхідність виходу англійців на океанські простори. Уже на перший рік правління Едуарда, а саме в 1548 році було внесено значні поправки в морську політику. В Англії набуває значної популярності література та інші твори

мистецтва, що пропагують заморські експедиції, торгіву і колоніальну експансію, розповсюдження англійської культури в далекі простори. Однак виведення англійського флоту з власних проток в відкриті моря вимагав залучення грандіозних фінансових ресурсів, які лягали непідйомною ношею на плечі вже і так виснаженої державної скарбниці. За умов нестачі фінансів не тільки втілення даної стратегії ставало неможливим, але і саме фінансування флоту змушені бути урізати, як результат - поетапне скорочення «звичайного» бюджету майже в двічі [34, с. 419] .

Піддані масово саботували заклики корони до збору корабельних грошей. Низька оплата праці матросів, як наслідок, призводила до масових відмов служити на королівських кораблях, що до того сприймалось за велику честь[42, с. 470].

Дана проблема мала серйозні наслідки для корони і тому потребувала негайного вирішення, ним могла стати тільки зростаюча стрімкими темпами приватна ініціатива на море. Ще від початку неоголошеної англо-іспанської війни 1585 - 1604 рр. капери забезпечували не менше половини ресурсів в її перебігу, що дала змогу країні з нестабільною фінансовою інфраструктурою перемогти в цьому доволі затяжному військовому конфлікті. Каперство не тільки дозволяло короні вести війну за чужий рахунок, не залучаючи власних ресурсів, а й значно наповнило королівську казну. Об'єднання зусиль приватної ініціативи та державного покровительства і стало запорукою успішного втілення короною нової морської стратегії [22, с. 180].

З іншого боку, «приватизація» військових дій на морі таїла для корони значну небезпеку. Її одноосібний вплив на розробку стратегії і на застосування військової могутності в морі був помітно підірваний. Оскільки загальновідомо, що як перші правителі династії шляхом примусового залучення або найму використовували приватні кораблі на власний розсуд, то Єлизаветі доводилось грати всього лиш роль привілейованого партнера. Її командувачі у відкритому морі керувалися не тільки інтересами корони, а більше власною вигодою, або її відсутністю.

Зміцненню королівської влади допомогла і ліквідація залишків феодалних привілеїв. П'ять Портів, об'єднання прибережних міст, які раніше відігравали важливішу роль в системі оборони держави і могли необмежено використовувати привілеї, даровані короною, до кінця правління Єлизавети стали просто до складовою частиною адміністративних територій узбережжя [11, с. 180].

Таким чином, на нашу думку, створена Генріхом VIII структура флоту до кінця епохи Тюдорів по суті значних трансформацій не зазнала. Рада Морських Справ, яка неодноразово доводила свою ефективність, гідно підтримувала свій статус ядра національних морських сил королівського флоту, який налічував 40 - 45 кораблів, та виконував функції оборони, місії в протоках і проводив успішні рейди до узбережжя Іспанії. Значно радикальніша і дорожча нова стратегія, яка передбачала військову, колонізаційну й торгову експансію на океанських просторах, могла існувати лише за співучастю зростаючої приватної ініціативи, яка почала підсилювати свій вплив на монополію владних повноважень корони у користуванні флотом.

Здебільшого для європейських країн XVI ст. – було періодом стабілізації і посилення державної влади, а в результаті - реформування фінансової системи, технологій збору податків, законодавчого оформлення фінансового апарату.

Зарубіжна історіографія значно розвинулась у вивченні фінансової політики династії Тюдорів, таким чином була деталізована законодавча сторона фінансових трансформацій, уточнено і систематизовано різні форми і засоби фінансових транзакцій монархії, а також досліджено динаміку видозмін у фінансовій сфері [32].

До початку XVI ст. в Англії склалася система збору податків, за якої правитель отримував довічні доходи на додаток до спадкових доходів, без вказування цілей асигнування. Для надзвичайних випадків, наприклад ведення війни чи захист від агресії були потрібні великі кошти, тоді король

вимушений був визначати і звітуватися про витрачання коштів. Ведення воєн стало основним джерелом витрат в Англії. Парламент контролював більшу частину ресурсів, які надходили до державної казни. Наказ короля про видачу коштів з держказни повинен був затверджуватися патентом або грамотою.

Багато дослідників дійшли висновку, що кошти, які надходили в казну Англії, часто базувалися на різних юридичних традиціях (правових системах). Для Англії характерним є те, що повноваження корони залежні від фінансових надходжень до скарбниці. Зміна меж повноважень правителя завжди як наслідок мала збільшення або зменшення доходів корони.

Найбільшого поширення набула класифікація податків, яка бере за основу поділ усіх податків на прямі і непрямі. За такої класифікації середньовічна податкова система виглядає занадто узагальнено і сучасно. Англо-американські дослідники ХХ ст. виділяли парламентське та непарламентське оподаткування [7, с. 30]. Окрім різноманітних парламентських субсидій, в дотюдорівську епоху мали місце і тимчасові побори, які за визначенням Дж. Харріса також є видом оподаткування [8, с. 12]. Гроші, що надійшли до скарбниці за позиками, шляхом заставних зобов'язань, відносилися до непарламентських і нерегулярних, проте не рідно ставали одним з основних джерел доходу до казни. Ряд істориків до класифікації «парламентські – непарламентські» податки спробували додати категорії екстраординарні та ординарні доходи. До бюджету окрім особистих ординарних доходів короля, входили ще парламентські субсидії та екстраординарні доходи (беневоленси, примусові позики), а також ще перелік джерел, що залежали від політики уряду. До ординарних доходів корони відносять наступні: дохід з королівських маєтків, митні збори, доходи від феодалських інцидентів - податок, який сплачується при вступі в право успадкування, сезіна - разовий платіж рівний піврічного доходу з маєтку, якщо спадкоємець не досяг повноліття, доходи від прав опіки,

доходи від згод на заміжжя дочок баронів, а також доходи від королівського суду.

Час правління першого з Тюдорів ознаменувався відродженням і утвердженням подушної податі. Відповідно до парламентського акту 1487 року «Про субсидії» подушний податок стягувався лише з іноземців з доходом нижче 1 ф. ст. на рік. Ввівши подушний податок на іноземців держава додала нові верстви населення до системи оподаткування. Що поклало початок видозміненням податкової бази англійської фінансової системи.

Чи не найважливішою реформою в системі оподаткування Генріха VII стала передача повноважень по збору субсидій особам, що були не членами парламенту, але королівськими комісіонерами. Акт 1504 року дає перший список колекторів по графствам з розкладкою сум, необхідний до збору.

Користуючись всіма прерогативами корони, Генріх VII збагачував королівську казну, найчастіше, ігноруючи схвалення парламенту. Як наслідок, зросли особисті доходи монарха. Видозмінення податкової системи Генріха VII полягало у зміні відсоткового співвідношення статей державного доходу, та появі нових методів оподаткування. Ф. Бекон описав методику збору податків апаратом Генріха VII. Мала місце так звана дилема канцлера Джона Мортона (Morton's croach), яка ніби то пояснювала підвищення податків за Генріха: «Якщо підданий жив скромно і економив, то він міг дозволити собі сплатити податки, але якщо він був марнотратом і жив у розкоші, отже, був багатий, а значить, податки не були для нього важким тягарем» [18, с. 130].

Основними джерелами формування особистого доходу короля стали:

1. Доходи з доменіальних володінь.
2. Заставні зобов'язання (recognizance).
3. Експортні та імпорتنі мита, враховуючи високі імпорتنі мита на мальвазію.

Наступний Тюдор на троні - Генріх VIII (1509-1547) запровадив в практиці оцінювання для зборі парламентської субсидії багато нововведень. Епоха Генріха VIII без сумнівів стала поворотним моментом в історії оподаткування Англії. Варто зазначити, що вже в першій половині XVI ст. фінансова система Англії змінилася, можна виділити три ключові етапи:

- перший етап (1509-1522), для даного етапу характерним було формування податкової бази для збору субсидій, формулювання юридичних норм для збору субсидій на ведення військових дій, субсидія посідає провідне місце в системі джерел формування доходів королівської палати;
- другий етап (1523-1539), був відзначений проведенням Великого податкового опису у 1524-1525 роках і відповідно списки платників податків були зафіксовані в казначейській службі. Після 1523 р число запитуваних в парламенті субсидій зростає, а відповідно збільшується і загальна сума одиничної субсидії (на 50% за вказаний період);
- третій етап (1540-1547), мав такі ключові ознаки як: відмова від податку на заробітні плати; делегування повноважень зі збору субсидії гільдіям; формуванням розгалуженої системи фінансового адміністрування, що полягало у створенні курій (наприклад курії перших плодів і десятин, курії головних аудиторів, курії феодалських опік, курії збільшення монарших доходів) [45, с. 280].

Благополуччя громадян тепер оцінювалося не тільки за вартістю рухомого майна, а враховувався і обсяг прибутків з землі, від оренд і продажів, та від продажу товарів. З 1512 року в податкових оцінках враховується ще більша кількість різноманітних видів доходів. Інформація зі збережених парламентських актів дає зрозуміти, що субсидія підрозумівала собою відразу декілька видів податків і носила міксований характер. Таким чином ми можемо сказати, що неврегульовані і розрізнені податки Середньовіччя витісняє фінансова система Нового часу, для якої властиві:

- використання прогресивних податкових ставок;

- оцінкою не тільки майна, але і доходів суб'єктів господарювання;
- включення до списків платників податків більшої частини населення (подушні збори з бідних).

Однак спроба ввести прогресивні податкові ставки закінчилася невдачею. Найнепосильнішим для платників податків був збір за заробітну плату. Тому в 1543 року його скасовано. На заміну йому запроваджують податок з гільдій та корпорацій. Податкові ставки для гільдій збільшилися в два рази. Це було вагомою видозміною в структурі податку, що згодом стало причиною його дроблення сходження нанівець системи субсидій. Враховуючи обставину, що Генріх VIII визнав за гільдіями право платити податок, можна сказати, що монарху не вдалося чітко налагодити механізм збору податків з певних категорій платників і тому він делегував свої повноваження корпораціям.

Зазнав трансформацій і характер безпосередньо субсидії. До 1523 року вступи до актів про субсидії пояснюють лише одну причину затвердження податків: військові дії, пов'язані з захистом держави. Вже з 1534 року формулюється нова причина «забезпечення безпеки королівства і підданих», яка не передбачала взагалі мілітаристської термінології, а з 1545 року просто стали писати «для загального блага» [42, с. 484].

Судячи зі збережених описів, великий податковий опис, включав в себе ледь більше 2,5% населення Англії на вказаний період. Тож можна говорити що дана податкова база була надзвичайно вузька у порівнянні з податковою базою сучасної держави.

Парламент 1529 року став вирішальним для фінансової системи Англії, оскільки саме він вотивав ряд законів, що дали змогу монарху стати главою церкви. Реформація сприяла важливим економічним процесам в країні. Виникла проблема, пов'язана зі збором та звітністю за новими джерелами доходів, усунути її можна було лиш шляхом організації нових фінансових відомств, кожне з яких мало власний штат чиновників, суд і казначейство, а також печатку, кожне відомство було прикріплене до конкретного виду

доходів. Також тоді заснували Курію перших плодів і десятин (Court of first fruits and tenths), а в 1535 році Курію по збільшенню королівської скарбниці (Court of Augmentations), 1536 року створена Курія феодальних опік і введів у володіння (Court of Wards and Liveries). В 1540 році Курії входили до повноважень Таємної ради і Секретаря монарха. Не без старань Т. Кромвеля засідання Таємної ради з 1540 року стали проводитися майже щоденно, про що свідчать протоколи засідань зазначеного органу [28, с. 270].

1542 року королівським Статутом засновано Курію головних аудиторів (Court of General Surveyors), вона стала останньою в системі фінансових палат Генріха VIII, до її повноважень входили «замки, маєтки, садиби, землі, посади та інші володіння корони» [30, с. 85]. Курія створювалася як орган, що буде інспектувати діяльність інших курій. Той факт, що скарбник королівської палати за сумісництвом повинен бути скарбником курії свідчить про важливість даної установи.

Створюючи потужну фінансову базу Генріх VIII намагався зробити державу «нового типу». До складу зазначеної бази входили церковні податки в розмірі 712 200 фунтів, конфісковані багатства монастирів, що оцінювалася в 79 500 фунтів, а також дохід з залишків монастирських маєтків в розмірі 525 100 фунтів. [31]

Відомий той факт, що перші правителі Династії активно використовували джерела доходів, непідконтрольні парламенту, псування монети і розпродаж монастирських земель, проте в часи Генріха VIII це стало фінансовою необхідністю, спричиненою революцією цін [25, с. 210], яка панувала на континенті починаючи з 1500 року. Кінець правління Генріха VIII характеризувався стабільним зниженням якості карбування. 1546 року вміст срібла в порівнянні з 1526 р зменшилася на 35,5%.

В роки правління Едуардова VI (1547-1553) уряду вимушений був піти на значні поступки, щоб отримати від громадськості необхідні субсидії. У 1548 році була висунута Пропозиція щодо скасування королівської

прерогативи провіанту, через що, в парламенті відбулася дискусія. У Пропозиції вказувалися три ключові причини падіння добробуту Англії:

- 1) нестача в заводчиків худоби та птиці в державі;
- 2) розведення худоби і птахів сконцентровано в руках кількох магнатів, які використовують їх в особистих цілях;
- 3) прерогатива провіанту, що давала королівським провізором отримувати худобу за фіксованими цінами (не рідко вдвічі заниженими) , а також спеціальні казначейські ордери (без оплати грошима).

Таким чином, поставала необхідність забезпечення короля новим видом доходів і, щоб дати королівським провізорам можливість оплачувати монарші закупівлі грошима. Новий вид доходів, передбачалося стягувати саме з магнатів - це податок на овець, який згодом отримав назву «рельєф». Укладачі Пропозиції сподівалися, що новий податок збагатить королівську скарбницю на 17 437 фунтів [37, с. 192]. Парламент голосує за субсидію та «рельєф» королю. «Рельєф» необхідно було сплачувати протягом трьох років. Водночас парламент вотивав Акт «Про королівських провізорів», на той же термін – 3 роки. Також парламентом було призупинено право придбання продуктів для постачання королівського двору і хаузхолдів принцес - Марії та Єлизавети - за рахунок ордерів на казначейство, і видано розпорядження про оплату готівкою або борговими розписками «за цінами, обумовленими з власниками» продуктів. Податок на овець надійшов в скарбницю лише раз - 1 листопада 1549 року. Причина тому повстання, які варто відзначити відбувалися в основному в чотирьох графствах - в Корнуоллі, Девонширі, Норфолку і Суффолці, тобто саме в тих краях, які, за визначенням більшості дослідників [37, с. 193], пережили найбільший розквіт і добробут протягом XVI століття.

Тож на нашу думку, за нетривалий час правління Едуард VI домігся переломного моменту в історії фінансової політики Англії. В час зменшення джерел доходів, відкритих Генріхом VIII, та недостатності традиційних доходів для покриття дефіциту бюджету, причиною чому значною мірою

була «революція цін», що набрала обертів до середини XVI ст., уряд був змушений піти на ряд заходів з оновлення монетної системи та врегулювання міжнародної торгівлі Англії.

За правління Марії Тюдор (1553-1558) субсидія вперше стає фіксованою і в цілому сума її становить 100 тис. фунтів. На стагнацію, а згодом і на зменшення розміру субсидії вплинули наступні процеси: по-перше революція цін і інфляція були однією з безумовних причин, проте не основною.

У жовтні 1555 р парламентом було прийнято «Акт про відновлення на користь церкви десятої частини річного доходу від кожного церковного бенефіцію» (зрозуміло, що даний закон одногосно був схвалений саме палатою лордів) [21, с. 19]. Реституція завдала збитків престолу, зменшивши її прибуток майже 60 тис. фунтів на рік.

У 1556 році урядом схвалена примусова позика. Листи, скріплені малою королівською печаткою, які мали вимоги позик по 100 фунтів були розіслані найбагатшим підданам. Оскільки чимало адресатів проігнорувало листи, їх згодом викликали на комісією Таємної ради і наклали на них заставні зобов'язання на визначені суми. Тих, хто не погодився платити, відіслали в Флітську в'язницю в жовтні 1557 року.

Королева Марія також ставитиме вимоги збільшення з земель, враховуючи і королівський домен, підвищення податку за вступ у володіння, а також мит з купців, паралельно зі зростанням цін на товари. Ігноруючи протистояння підданих, королева таки змогла збагатити скарбницю на 30 % у порівнянні з 1552-1553 роками. Марія доведе цю справу до логічного закінчення, яким стане нова «Книга податкових ставок», видана 28 травня 1558 року, в якій будуть враховані зростання цін, що згодом дасть можливість вже Єлизаветі в перший рік правління зібрати 82 797 фунтів, що в 2,5 рази більше, ніж аналогічні збори в 1557 році) [45, с. 298]. Збільшення рент має ще один ключовий наслідок – збільшення прибутків від королівських доменіальних володінь.

За часів Єлизавети I (1559-1603) ординарний дохід було розбито на частини, таким чином сформувалися чотири ключові види прямих парламентських податків: десятина і п'ятнадцятина, субсидія клерикальна субсидія та церковна десятина. Перший парламент, сформований Єлизаветою, був зібраний 23 січня 1559 року, тоді і ухвалили «Акт про поновлення виплат перших плодів і десятин на користь корони». Варто зазначити, що даний Акт вже підрозумівав нові ставки для виплат податку з вікаріїв - від 10 фунтів до 10 марок. Парламент ухвалив традиційні мита (в тому числі і податок на мальвазію), а також субсидію, яку необхідно було збирати два роки, і дві десятини та п'ятнадцятини [46, с. 448]. На думку дослідників, що внаслідок податкових описів втрачалось майже 20% платників податків з кожної фінансової категорії, переходили на нижчий рівень. Даний перерозподіл підлягає обґрунтуванню: базовий принцип, на який опираються обидві системи парламентських грантів - принцип одноразової сплати податку, тобто разовий платіж - з основного виду доходу. Варто відзначити, що саме за правління Єлизавети відбувається зміцнення абсолютної і феодальної прерогатив корони. Безсумнівно, певна доля реформ мала позитивний вплив на подальший розвиток фінансової системи Англії. Єлизавета I провела реформування не лише галузь монетного карбування (монети, які зазнали перекарбовування при Єлизаветі Тюдор, ходили в обігу аж до XIX ст.), вона також систематизувала і фінансовий апарат держави, повернувши Казначейству функцію головного фінансового відомства держави. У 1583 році королевою затверджена нова «Книга податкових ставок», за якою відбулося підвищення митних зборів. Їх Єлизавета підвищуватиме ще два рази. У 1586 та 1590 роках вийдуть нові Книги, за яким податки будуть підвищені ще на 75% в порівняно з 1558 р [49, с. 479]. Але ці трансформації мали і ряд недоліків, зокрема: відмова скасувати феодальні фінансові механізми, наприклад королівська прерогатива провіанту і підведення. Серед непарламентських доходів Єлизавети провідну роль отримують збори від передачі прав монополій і

штрафів. Останній парламент часів «Золотого віку» в 1601 році прославився конфліктом королеви з депутатами через торгівлю приватними монополіями.

Тож враховуючи все вищезгадане, можна дійти наступних висновків, XVI століття характеризувалось трансформаціями Тюдорів, в результаті чого фінансові інститути зазнали модернізації, проте зберігши свою традиційну основу. Тюдорам так і не вдалося створити фінансову систему, незалежну від парламенту. Вже за правління наступників - династії Стюартів, вона мала перехідний характер, тобто феодальні за своєю природою принципи оподаткування варіювалися принципами, характерними для фінансової політики держави Нового часу. Реформи Єлизавети I так і не замінили ряд дрібних малоефективних податків на податки, важливі у фіскальному відношенні. Дохід від парламентських субсидій набуває стабільного характеру, проте нових види доходів входять в систему оподаткування. Та регулярні податки в Англії не були головним джерелом поповнення скарбниці. Проте почав вимальовуватися шлях становлення «податкової держави», який визначався не зміною характеру субсидії, а її структурою. Політика лавіювання, проведена Єлизаветою I, стала причиною конфлікту з парламентом. За перших Стюартів податкова система зазнала негараздів, адже базувалася на особистому авторитеті монарха.

РОЗДІЛ 4. ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ТЮДОРІВ

Перші двадцять років правління Генріх VIII займався здебільшого зовнішньополітичними питаннями. Самовпевненість молодого монарха, не підкріплена тоді ще міцним економічним фундаментом, здавалося, не знала меж. Тесть Генріха, Фердинанд Арагонський, заключивши сепаратний мирний договір з королем Франції Людовіком XII, фактично покинув Англію на поталу Франції. Збір субсидії на суму 160 тис. фунтів, вотований парламентом в 1514 р приніс менше третини очікуваних коштів. Тож надалі активна зовнішня політика Генріха могла викликати хвилю антиподаткових бунтів. Була ще одна ключова причина зміни зовнішньополітичного курсу англійського короля. Варто було Генріху застрягти у війні з Францією, як водночас стрімко погіршилися відносини з Шотландією. 22 серпня 1513 року шотландський монарх Яків IV разом з 60-тисячним військом рушив до кордону з Англією. Шотландський уряд вважав Францію гарантом своєї незалежності від посягань англійців, тому Шотландія була частим союзником Франції. У відповідальний момент французи звернулися за допомогою до шотландського правителя. Але 9 вересня в битві при Флоддені шотландські війська були вщент розбиті. 10 серпня 1514 року Людовік XII і Генріх VIII підписали мирну угоду. Ключовим завданням Генріха VIII було заручитися підтримкою Франції для того, щоб відвоювати Кастилію. На думку Тюдора, вона по праву належала дочці Фердинанда Арагонського Катерині, яка була дружиною Генріха. Дані переконання монарха є свідченням того, що в політиці Генріха VIII на первинних етапах переважало дворянсько-династичне уявлення про суть держави. В шлюбі з іспанською принцесою юний Тюдор бачив можливість підвищити свій міжнародний престиж. Після успіхів нового короля Франції Франциска I восени 1515 року в Ломбардії баланс сил в Західній Європі сильно трансформувався [50, с. 210]. Імператор Максиміліан I збільшив активність відносно Англії та Іспанії. Смерть

Фердинанда Арагонського в 1516 р дарувала імператорові нові сподівання, адже Іспанія опинилася під владою Карла Габсбурга. Зовнішня політика Іспанії стала яскраво прогабсбургського спрямування, що сформувало складну систему взаємовідносин між Англією і Священною Римською імперією. Англія прагнула відновити політику балансу сил, вироблену ще за часів Генріха VII, запальним прихильником тепер був лорд-канцлер королівства і кардинал римської церкви Вуолсі. До 1518 року Вуолсі знаходився на вершині могутності і слави. Англо-французький договір він перетворив на угоду 1517 року «Про мир і співпрацю в боротьбі проти невірних», тобто турок [41, с. 49].

До даної угоди згодом приєдналися Максиміліан і Карл Габсбурги, що дало можливість Англії зайняти роль посередника у стосунках Імперії та Франції. Виходячи з такої позиції Генріх розраховував, що ні імператор, ні французький монарх не стануть направити війська проти Англії, оскільки перебувають у стані майже безперервної війни один з одним. На думку ряду англійських дослідників, дана угода була найважливішим дипломатичним досягненням тюдорівської епохи. Подальші роки стали яскравою ілюстрацією політики "балансу сил" виконуваною Вуолсі. Водночас, союзу з Англією прагнули і Франциск I, і Карл V Габсбург. Особливо це проявилось після призначення Карла Габсбурга імператором Священної Римської імперії. Оскільки безпосередній конфлікт між Францією і Імперією ставав невідворотним, обидві сторони прагнули отримати союзника або заручитися підтримкою чи принаймні нейтралітетом Англії. Сам англійський монарх в 1519 році спробував вплинути на вибори імператора, проте тоді удачею це не увінчалось, тепер же Генріх міг виправити ситуацію. Пишність зустрічі англійського та французького монархів в долині Ард, яку через величезну кількість наметів з позолоченої парчі пізніше стали називати "долиною золотої парчі", в Північній Франції навесні 1520 року, не виправдала покладених на неї надій [38, с. 192]. Окрім загальних клятв в дружбі і відданості французький король не почув від Генріха VIII нічого

значимого. Карл та Франциск I зіграли подібні ролі, не досягнувши значимих успіхів. Англійський монарх і Вуолсі чекали, коли одна з воюючих сторін швидше ослабне і звернеться до Лондона за допомогою або з пропозицією посередництва. Водночас в кінці 1521 року стосунки Англії з Імперією стали напруженими через обрання нового римського папифіка. У грудні помирає Папа Лев X. Загальновідомо, що конклав кардиналів під впливом імператора обрав папою Адріана VI - кардинала Тортоза, колишнього наставника Карла V. Через два роки в 1523 Адріан VI помер і восени питання про обрання Папи знову стало актуальним, тоді Карл V прийняв рішення не втручатися. Генріху VIII ж він написав, що новини про вакансію отримав занадто пізно, хоча до того він обіцяв підтримання обрання Вуолсі. Спільна позиція з Францією проти загарбницьких планів Габсбургів відповідала інтересам Англії в формуванні централізованої держави. Хоча і сам Генріх VIII, і Вуолсі не розуміли ще остаточно різницю між державними та дворянсько-династичними інтересами. Війна з Францією мала дорого коштувати платникам податків Англії, проте це не зупинило самовпевненого монарха. У 1522 - 1523 роках лорд-канцлер зібрав примусові позики, а пізніше зробив спробу наповнити казну шляхом позики, іменованої ним як "дружня субсидія", але успіхом це не увінчалось. Усвідомлюючи, що Генріха не зупинити, Вуолсі старався уникнути франко-шотландського союзу і їх спільного виступу проти Англії. Йому довелося шукати вихід зі складної ситуації, що самому кардиналу не дуже-то подобалось. Англійський уряд уникав відповідальності від війни, здатної загострити внутрішньополітичну обстановку в королівстві. Новини про розгром французів при Павії 24 лютого 1525 року і полон Франциска I, Генріх VIII зустрів оваціями : "Все вороги Англії знищені! Налийте мені побільше вина!" [42, с. 380]. У Вестмінстерському абатстві відбулася урочиста служба зі співом "Тебе, Господи, хвалимо!". Англійський монарх поспіхом надіслав Карлу V вітального листа, в якому обіцяв підтримку в завершенні італійської кампанії, в обмін на приєднання до Англії частини французьких земель -

Бретані, Гієни і Нормандії. Генріх явно мислив не об'єктивно. Імператору достатньо було власних всеохоплюючих планів, щоб створювати чергову універсалістську монархію. Ця обставина якраз і вплинула на його вибір відмовитися від шлюбу з Марією, дочкою Генріха VIII, натомість імператор віддав перевагу португальській принцесі Ізабеллі та її приданому розміром 900 тис. дукатів. До того ж, принцеса Ізабелла була в шлюбному віці, тоді як Марії лише виповнювалося дев'ять років. Отримавши відмову імператора, Генріх VIII постав перед вибором, адже продовження союзу з Габсбургами могло поставити Англію в статус нерівноправного партнера. Тоді як , союз з Францією - єдиною на той час державою, здатною протистояти Габсбургам, міг принести ряд економічних і політичних переваг, і успіхи французів могли б зміцнити і позицію Генріха VIII. Проте курс на зближення з Францією було взято не відразу. Тільки наприкінці літа 1525 року Вуолсі вирушив до Франції, де підписав договір «Про мир і вічну дружбу» між Англією та Францією [34, с. 439].

Проте дана угода була не зовсім схвалена Лондоном, адже французька дипломатія намагалася залучити англійський уряд надати підтримку у війні проти Карла V. Все ж Англія увійшла в Коньякську лігу, створену Францією та Італією в травні 1526 року. Генріх VIII планував мати певні вигоди від можливої участі в лізі, взявши на себе функції посередника між сторонами конфлікту. Після першої поїздки до Франції, Вулсі заявив, що "він уклав такий договір про дружбу, який ніколи не чули раніше в Англії" [39, с. 111] .

Таким чином, можна дійти висновку, що зовнішня політика Генріха VIII Тюдора характеризувалася варіюванням між Францією та Священною Римською імперією у пошуках максимально вигідних умов партнерства. За правління Генріха було підписано декілька важливих договорів, основна частина з Францією, які досі прийнято вважати початком становлення англійської дипломатії. Амбіції Генріха Тюдора часто призводили до виснажливих для скарбниці воєнних кампаній, які в результаті не

виправдовувати себе. Тож в результаті, дійсно, можна сказати що найвірнішим для тогочасного уряду було продовження зовнішньополітичної стратегії підтримання рівноваги сил.

Аналізуючи зовнішню політику Тюдорів, також варто виділити відносини з Шотландією, які особливо актуалізувались за правління Єлизавети. Економічно відстала, роздerta внутрішніми міжусобицями феодалів Шотландія XVI століття входила в сферу колоніальних інтересів Англії, Франції та Іспанії. Втягнута в їх боротьбу, Шотландія врешті-решт втратила свою незалежність. Особливо прагнула приєднати території Шотландії до власних Англія. Війна з якою в першій половині XVI століття велася протягом кількох десятиліть з перервами. У 1542 році король Шотландії Яків V, після поразки в цій війні, помирає. Право престолонаслідування переходить до його неповнолітньої дочки Марії Стюарт, яка виховувалася при Французькому дворі істинною католичкою. В якості регента Шотландією стала правити мати королеви - Марія Гіз. На той час в якості підтримки у війні з Англією на територію Шотландії було введено французькі війська, які 1551 року змогли вигнати англійську армію з шотландських земель. Та як наслідок Шотландія опинилася під владою французів, Марія уклала шлюб з французьким монархом Франциском II, який отримав всі доходи шотландської корони в якості сплати боргу за військову підтримку у боротьбі з англійцями, його армія взяла під контроль найважливіші фортеці Шотландії, а керівні державні посади зайняла французька знать [15, с. 280] .

Також тоді у Шотландії набуває розмаху рух за реформування церкви та утвердження кальвінізму. Кальвінізм став популярним не лише серед містян, а прийшов до вподоби і впливовій частині феодалів (особливо в долинах), які планували під маскою реформації прибрати до рук церковні скарби і використати ідеї нової релігії для зміцнення свого становища у боротьбі зі Стюартами, які віддали країну католицькій Франції. Провідником і ідеологом реформації в Шотландії став Джон Нокс (1505-1572). Який був

професор богослов'я, священником англіканської церкви, вимушений емігрувати під час католицької реакції з Англії, певний час він жив в Женеві. Після свого повернення в Шотландію 1555 року Нокс став на чолі кальвіністів. Як правило закінчуючи проповіді перед народом, Нокс говорив: «Боже! Борони нас від тиранії блудниці», підрозуміваючи при цьому Марію Стюарт. Було започатковано союз кальвіністів під назвою «Ковенант». Коли в Шотландії набули розмаху народні повстання проти католицької церкви, кальвіністи розпочали військові зіткнення з французами. Єлизавета, тогочасна монархиня Англії, забезпечувала їх зброєю і коштами, вона планувала, використовуючи кальвіністів, взяти владу в Шотландії у свої руки, та позбутися конкурентки на англійський престол в особі Марії Стюарт. З початком правління Єлизавети і реставрації нею англіканської церкви Папа Римський і католицькі держави стали обговорювати можливість позбавлення її престолу і коронацію натомість Марії Стюарт, яка, на їх думку, повинна була назавжди покінчити з церковними трансформаціями в Англії. У 1559 році Марія з чоловіком прийняли титул англійських монархів, Єлизавета в свою чергу відповіла збільшенням фінансування шотландських кальвіністів. 1560 року флот Єлизавети окупував шотландську фортецю Лейт. Кальвіністи здобули грандіозну перемогу, тоді ж в Единбурзі була підписана угода, згідно з якою французькі війська покидали Шотландію, влада переходила до рук Ради 12-ох, тобто до неї входили 12 аристократів, з них 5 призначалися парламентом, 7 - королевою, ухвалювалася свобода віросповідання, а Марія Стюарт з чоловіком мали офіційно зректися претензій на англійський трон. Використавши таку ситуацію, парламент запроваджує в Шотландії пресвітеріанську церкву і проводить секуляризацію церковних скарбів, роздавши їх левову частку впливовій аристократії [44, с. 370].

Перебуваючи у Франції, Марія не визнає умов Единбурзького договору. Гізи тим часом починають підготовку чергового вторгнення в Шотландію, але раптова смерть Франциска II негативно вплинула їх

становище у Франції, тож Марія мусила повернутися до Шотландії, де для підкріплення своїх претензій на англійський трон укладає шлюб з родичем Тюдорів, Дарнлеєм. Після повернення Марії внутрішньополітична ситуація в Шотландії стає все більш не стабільною. Наблизивши до себе католицьку знать, Марія починає переслідування кальвіністів, заручившись фінансовою підтримкою Папи та роду Гізів, королева налагоджує зв'язки відданих їй політиків з католицькою опозицією в Англії, таємно готуючи повалення Єлизавети. Єлизавета в свою чергу виступила спонсором шотландських кальвіністів, під керівництвом графа Мюррея. У 1567 році кальвіністи влаштували заколот проти Марії, яку звинуватили в змові з вбивцями її чоловіка Дарнлея. Захоплена повстанцями, Марія відрікається від корони на користь неповнолітнього сина Якова VI. Невдовзі Марія змогла втекти, проте її армія, послана проти повстанців, була розбита, і Марія знову ж таки залишає Шотландію. Єлизавета, до якої Марія звернулася за допомогою, ув'язнила її в замку [50, с.209].

Таким чином, в кінці 60-х років XVI століття в Шотландії влада опиняється під контролем проанглійських елементів - кальвіністів, а регентом при королі Якові VI став Мюррей, сама ж Марія опинилася в полоні в Англії. «Найкраще рішення - це зберегти нашу владу над шотландським монархом і його королівством, утримати його в покорі та дружбі, внаслідок чого його зв'язки з іншими країнами нам не зашкодять», - заявляв один провідних чиновників уряду Єлизавети. У 1586 році при загостренні англо-іспанського конфлікту, Єлизавета закріпила свій вплив в Шотландії, підписавши союз з Яковом VI. Яків присягав не допомагати Іспанії та не підтримувати шотландських і ірландських католиків, за що Єлизавета в свою чергу обіцяла визнати Якова своїм спадкоємцем на англійський престол.

В другій половині XVI століття Англія розпочинає політику колоніальних загарбань з метою створення власної колоніальної імперії. На відкритих землях англійці прагнули знайти цінні ресурси, ринки збуту своїх

товарів, а також джерело промислової сировини, землі для маєтків колоністів і розміщення значної маси безпритульних і жебраків.

Головним конкурентом англійської експансії стала Іспанія, яка володіла багатими колоніями в Америці і значно зміцнила свою могутність в 1581 році, приєднавши Португалію з її численними азійськими колоніями. З 50-х років XVI століття боротьба Англії з Іспанією обернулася контрабандною торгівлею з іспанськими колоніями і піратськими пограбуваннями її портів і кораблів, які транспортували золото і срібло із Америки. В Англії були створені спеціальні купецькі компанії, функцією яких було спорядження піратських походів на іспанців. Королева Єлизавета і чимало впливових вельмож Англії були акціонерами таких компаній. Грабежі піратів завдавали Іспанії значних збитків, які доходили до 3 млн. дукатів на рік. Мав місце випадок, коли англійські найманці розграбували іспанські судна, що перевозили до Нідерландів платню найманцям в розмірі 450 тис. дукатів, позичених в Генуї.

У 1562 році Джон Хоукінс, судновласник з Плімуту, добравшись Гвінеї в Африці, транспортував звідти контрабандою на о. Еспаньйола (Гаїті) групу рабів, там перепродавши їх іспанським колоністам, тим самим заклавши старт работоргівлі. Пізніше Джон Хоукінс зробив ще чимало успішних рейдів в Вест-Індію. Єлизавета, враховуючи такі «досягнення» дарувала Хоукінсу дворянство, зробивши його адміралом, на гербі цього дворянина-работорговця зобразили зв'язаного чорношкірого раба. Наслідувати Хоукінса стали і інші англійські капітани [44, с. 379].

Пірат на ім'я Френсіс Дрейк, який згодом стане адміралом королеви, здобув славу і багатство, за рахунок грабежів іспанських колоній в Америці. У 1578 році він з незначною флотилією, пересікши Магелланову протоку, розграбував іспанські міста уздовж узбережь Чилі та Перу, де на той час знаходилися значні запаси золота та срібла для подальшого їх транспортування в Європу. Згодом Дрейк, перепливши Тихий океан, добрався до Молуккських островів і, обігнувши мис Доброї Надії, в 1580 році

вернувся до Англії з величезними скарбами, таким чином, він здійснив другу після Магеллана навколосвітню подорож. Безуспішно іспанський посол в Лондоні вимагав від Єлизавети відшкодувати збитки, зазнані його країною через Дрейка. Королева власною персоною відвідала судно Дрейка в Плімуті, згодом посвятивши його в лицарі, а діамантом, який Дрейк приніс в дар з числа награбованого, оздобила монаршу корону.

У 1583 році гавань Сен-Джон з прилеглими землями на острові Ньюфаундленд офіційно проголосили територіями підвладними королеві Єлизаветі. Невдовзі після цього її фаворит - пірат Уолтер Релі, досліджуючи землі східного узбережжя Північної Америки, найменував їх Вірджинією, заснувавши там першу колонію Її Величності [47, с. 352] .

Отже, саме таким способом починалося протистояння англійських купці і впливових торгових компаній з Іспанією, яке відбувалось за безпосередньої підтримки. Застосовуючи піратські методи, англійці стали на шлях творення власної колоніальної імперії.

З конкуруючою Іспанією англійська корона сперечалася не лише за провідні торгові шляхи свого часу, конфронтація двох країн була і в сфері європейської політики. Загальновідомо, що католицизм в Європі був іспанським важелем впливу, Англія в свою чергу підтримувала їх супротивників.

Єлизавета надавала допомогу гугенотам у Франції і протестантам Нідерландів, а Іспанія підтримувала ірландських католиків в їх протистоянні англійській владі в Ірландії, відправляючи туди своїх шпигунів і провокаторів, здебільшого єзуїтів, яка готували вторгнення до країни. На території безпосередньо Англії іспанські піддані ставали організаторами значної кількості змов проти Єлизавети. Більшість таких змов спиралися на постать колишньої королеви Шотландії Марії Стюарт, яка на той час була ув'язненою в Англії.

Страта Марії Стюарт стала серйозною поразкою католицької реакції в Європі. Папа Сікст V видав особливу буллу, в якій закликав всіх католиків

до війни проти Англії. Іспанія почала готуватися до вторгнення в Англію. Філіп II відрядив для цього вторгнення грандіозний флот - «Непереможну армаду», до якої входили переважно важкі кораблі, які поміщали на борт більше 20 тис. добірних солдатів і майже 3 тис. одиниць озброєння. Армада планувала пройти через Дюнкерк, захопивши там іспанські війська, що перебували в Нідерландах, і нарешті висадити десант в гирлі Темзи, поблизу Лондона. Іспанці чекали, що їх інтервенція буде підтримана католицькою опозицією Англії.

Для Англії війна з Іспанією відіграла важливу роль боротьби за національний суверенітет держави. Форсованими темпами прийшли в готовність сухопутна армія для зустрічі десанту і захисту столиці і флот, до якого ввійшло майже 200 бойових і транспортних суден. Переважну частину цього флоту становили приватні купецькі і піратські кораблі, які відрядило майже кожне місто Англії, на чолі флоту стояв Дрейк. На відміну від іспанського англійський флот складався з легких швидкісних кораблів, краще озброєних артилерією. У відповідності до цього була розроблена і тактика, суть якої уникати вирішального морського зіткнення, але активно атакувати відокремлені кораблі і дрібні з'єднання на флангах і в тилу армади. До англійського флоту входили моряки, що пройшли гарну підготовку в торговому або рибальському флоті, або навіть приймали участь в піратських нальотах на іспанські судна. Хаукінс, Релі і інші відомі пірати та мореплавці свого часу також приймали участь у битві з армадою, на допомогу англійцям прийшов і голландський флот [12, с. 175].

26 липня 1588 року армада вийшовши з Ла-Коруњи за декілька днів добралася до англійських територіальних вод у Плімуті, звідки взяла курс на Дюнкерк. Це був сприятливий момент для атаки з боку англійців. Морські протистояння затягнулися на два тижні, як наслідок армада не змогла досягти Дюнкерка. Іспанський флот не зміг з'єднатися із сухопутними силами, його відтіснили у Північне море, в ході чого ті втратили значну кількість суден. «Пір'я у іспанців сипалося одне за одним», - жартували тоді англійські

солдати. Вагомі втрати і пригнічений стан моряків і військових змусили командування армади дати команду відступу. Проте потужний південний вітер не дозволяв зворотне плавання через Ла-Манш. Сильний шторм розкидав іспанські кораблі уздовж берегів Шотландії, завершивши розгром. На заході Ірландії було полонено понад 5 тисяч солдатів, викинутих на берег.

Перемога уряду Єлизавети над непокірною аристократією та силами міжнародної католицької реакції закріпила в Англії централізовану владу, абсолютизм та врятувала країну від загрози чужоземного вторгнення.

Із крахом армади було підірвано морський авторитет Іспанії. Помітнішої могутності в морі стали набувати Англія та Голландія, що давало їм можливість здійснити великі колоніальні захоплення і не цураючись грабежу прискорити процес первісного накопичення і розвиток капіталу. 1596 року англійський флот розгромив іспанців у гавані Кадіса. В останні роки правління Єлизавети флот Ост-Індської компанії доставляв Молуккських островів та індійського порту Сурат, заклавши початок торгівлі Англії з Індією. У 1612 році англійські кораблі розбили португальську ескадру біля Сурату, після чого Ост-Індська компанія започаткувала там свою постійну торгову факторію [41, с. 39].

Говорячи про колоніальну експансію тюдорівської Англії, варто відзначити, Ірландія стала першою колонією Англії. Початок її захоплення датується ще XII століттям, проте до XVI століття значна частина Ірландії ще не скорилася англійським колонізаторам. Підвладними англійцям були лише землі в південно-східній прибережній частині, так званій Пель. Проте навіть в цій зоні англійці були вимушені сплачувати так звану чорну ренту впливовим ірландським вождям, щоб захиститися від їх агресії. Варто відзначити, що на даний період ірландці вже були витіснені з багатих і родючих регіонів в гори, ліси та болота. Це призвело до тривалого застою продуктивних сил і суспільного ладу в Ірландії, зберігаючи роздробленість та панування в країні феодально-патріархальних відносин до самого початку XVII століття. Ірландія в XVI столітті була роздробленою на автономні

володіння вождів, королівська влада по факту була відсутня, вожді здебільшого ворогували між собою, ведучи війни, чим і скористалися Тюдори, завойовуючи Ірландію.

Економічно і політично ослаблена Ірландія володіла значними природними ресурсами, тож в XVI столітті стала сферою інтересів англійської буржуазії, яка бачила її об'єктом колоніального грабежу і важливим опорним пунктом для закріплення влади Англії на морі в боротьбі проти Іспанії. Буржуазія та аристократія Англії вимагали від Тюдорів повного підпорядкування Ірландії і перетворення її в свою повноцінну колонію. Посилення абсолютизму при Тюдорах давало змогу підкорити Ірландію. Генріх VII і Генріх VIII в першу зміцнили свою владу над Пелем. Генріх VIII призупинив сплату «чорної ренти». Багато впливових представників англо-ірландської знаті, які вели міжосібну боротьбу Ірландії, було винищено. Парламент Пеля відтепер можна було скликати виключно з дозволу англійського монарха і втувати лише ті закони, що попередньо схвалені Лондоном. У 1541 році Генріх VIII назвав себе королем Ірландії, забажавши ірландських феодалів клятви вірності, став приймати від них землі кланів, повертаючи їм ці землі знову вже в якості свого наділу з включенням їх власників до реєстру англійської феодалної знаті. Реформація і супроводжуюча її секуляризація в Ірландії стали способом поневолення Ірландії та обезземелення її населення, що далі посилювало ворожнечу між Англією та Ірландією. «Ірландці думають, що прийде час, коли англійці назавжди виженуть їх із власної землі», - зазначав один англійський чиновник в Ірландії. Переважне число ірландців залишилося католиками, чим неодноразово намагалися скористатися Рим та Іспанія в боротьбі проти Англії [2, с. 462].

Масові конфіскації земель ірландців на користь англійських колоністів стали ключовим методом грабежу і підпорядкування Ірландії англійцями в XVI столітті.

Перша масштабна конфіскація земель відбулася при Марії Тюдор. Використавши міжусобиці вождів двох графств сусідніх з Пелем і лордами Пеля, Марія визнала дії вождів змовою і присвоїла землі обох графств. Даний інцидент грубим порушенням ірландських земельних відносин, що зберігали залишки кланової власності на землю і виключали конфіскацію землі за ті чи інші проступки членів клану, враховуючи вождів. Протягом 1563-1564 років конфісковані землі були жалувані на вигідних умовах англійським військовим та чиновникам, ірландцям залишили всього третину земель найнижчої якості. За правління Єлизавети англійська влада в Ірландії, втрутилася в міжусобиці ірландських вождів в Південно-Західній області, спровокувавши цим повстання проти себе, згодом жорстоко придушивши яке, в 1586 році конфіскували більшу частину земель місцевого населення. Конфісковані угіддя були жалувані англійським колоністам – здебільшого особам наближеним до королеви - за умови їх заселення підданими Її Величності і запровадження на них англійської феодално-земельної системи.

Колонізаторські амбіції Тюдорів на ірландських землях спровокували боротьбу місцевого населення за визволення своєї батьківщини від свавілля загарбників. Друга половина XVI століття ознаменувалася декількома великими заколотами проти англійців, в 1594 році на півночі Ірландії, в Ольстері, розпочалося масштабне народне повстання, натхненниками якого були графи Тірон і Тірконель. Серед вимог повстанців були: свобода віросповідання для католиків, припинення конфіскацій земель і повернення ірландцям вже відібраних угідь, призначення на керівні державні посади ірландців, усунення обмежень, впроваджуваних Тюдорами у сфері торгівлі. Керівники повстання започаткували «Лігу Півночі», скликали і озброїли армію, чисельність якої складала майже 16 тис. осіб. Ця армія отримала славнозвісну перемогу над англійським військом в битві на річці Блекуотер. Становище колонізаторів ставало дедалі критичнішим, південні області Ірландії також підтримували заколотників, Іспанія в свою чергу фінансово

підтримувала повстання. Єлизавета відрядила 22-тисячну армію на чолі зі своїм фаворитом графом Ессексом з метою придушити повстання. Проте Ессекс зазнав нищівної поразки і розпочав переговори про перемир'я з повстанцями, невдоволена цим Єлизавета відкликала його з Ірландії і позбавила всіх регалій. Новопризначений намісник Ірландії, Маунтджой розпочав проти ірландців руйнівну війну. Він вбивав мирне населення, спалював селища та посіви. 1601 року в порту Кінсай в Ірландії висадився 5-тисячний іспанський загін, метою яких було скористатися ірландським повстанням в інтересах власної боротьби проти Тюдорів. Проте Маунтджой не дозволив з'єднатися іспанському загону з головними військами повсталих, які були на підході до міста Кінсала, розгромивши їх порізно. У 1603 році повстання жорстоко придушили. Маунтджой писав Єлизаветі: «Вашій величності немає чим володарювати в цій країні, окрім як над трупами і попелом» [5, с. 389].

Яків I Стюарт ставши королем конфіскував землі шести графств Ольстера, жалувавши їх англійським колоністам за умови, що ті будуть вести господарство за англійським зразком і заселити їх англійськими підданими. Значна кількість ірландців була насильно виселена з Ольстера.

Масове обезземелення і грабіж ірландців ставали фундаментом первісного нагромадження капіталу Англією.

Таким чином за Тюдорів вся Ірландія, втрачаючи незалежність, поступово перетворилася в англійську колонію, як зазначав Маркс «в цитадель англійської земельної аристократії».

На 1524 рік припадає перше відвідування Англії російськими послами, які прямували до Іспанії, до двору Карла V. У 1552 році один з кораблів експедиції Віллоубі - Ченслера, який прямував в пошуках північно-східного проходу в Китай, перетнувши Біле море, зайшов в Холмогори, що знаходилися в гирлі Північної Двіни. Після візиту Ченслера в столицю Московії, що відбувся в 1553 році між Російським царством та Англією розпочалися регулярні дипломатичні та торгові відносини. Офіційна

Московія не мала змоги торгувати з державами Західної Європи через Балтійське море. За таких обставин зв'язок Росії з Англією Біломорським шляхом набував стратегічно важливого значення. Іван Грозний особисто покровительствував становленню російсько-англійських відносин. Цар жалував купцям англійської компанії в Москві право вільного в'їзду, пересування та безмитної торгівлі на території царства, подарував їм особняк в столиці. Апогей діяльності Московської компанії приходив на середину XVI століття. Англійські купці експортували в Росію селітру, галантерейні товари, свинець, зброю, сірку, сукна, а росіяни в свою чергу вивозили до Англії хутра, льон, сало та віск. Московська компанія стала єдиним постачальником канатів для англійського флоту, російські канати отримали визнання як найякісніші на той час [33, с. 176]

Англійські купці і аристократи, члени Московської компанії прагнули підпорядкувати російський ринок і через Росію встановити безпосередні торгівельні контакти з Середньою Азією, Іраном та Індією Волзьким шляхом. Проте Єлизавета Тюдор не стала підтримувати Росію в її прагненні отримати вихід до Балтійського моря. У несприятливий для Московії період, а саме наприкінці 60-х років під час Лівонської війни, Іван Грозний з метою отримати європейських союзників в протистоянні з Габсбургами, які таємно підтримували його ворогів, запропонував Єлизаветі укласти династичний шлюб і одночасно з ним військово-політичний союз. Проте англійська монархія відмовилася від такої коаліції, остерігаючись серйозного конфлікту з Габсбургами, які вороже ставилися до російських амбіцій в Прибалтиці.

Англія не стала на бік Росії і в її боротьбі з османською загрозою. Навіть у власному протистоянні з Іспанією Англія намагалася використовувати турецького султана в ролі союзника. Хоча Порта і не надавала безпосередньої військової підтримки Англії, загроза османів на Середземному морі таки відвернула від Англії частину іспанських військ [10. с. 341].

Наприкінці XVI століття російський уряд був занепокоєний свідченнями, що англійці допомагають Туреччині солдатами та коштами в боротьбі проти Габсбургів і Папи. В 1598 році Єлизавета писала російському царю, що це – неправдиві чутки і діяльність її підданих в Туреччині обмежується виключно сферою торгівлі. Однак вже 1600 року в Лондон було відіслано російське посольство, яке мало на меті домогтися припинення відносин між Англією та Портою, проте дане посольство виявилось безуспішним [49, с. 413].

Таким чином, аналізуючи зовнішню політику Англії епохи Тюдорів, можна дійти наступних висновків. З часів Генріха VII Англія виробила зовнішньополітичний курс на підтримання сталої рівноваги сил, наступний Тюдор - Генріх VIII, спробувавши вести бурхливу зовнішньополітичну діяльність відносно Франції та Габсбургів, в результаті також повернувся до вже перевіреної політики балансу сил, проте вже тоді розпочалося грандіозне будівництво флоту, який за часів Єлизавети став запорукою морської і колоніальної могутності Англії, після розгрому іспанської армади. За Тюдорів відбулося фактичне підкорення Ірландії та Шотландії. Правителі династії також часто вступали в політичне протистояння з Габсбургами, це були як безпосередні конфлікти, так і підтримка діючих військових супротивників. Часто напруженими були відносини і з офіційним Римом, що пояснювалося релігійними трансформаціями Тюдорів. Були у тогочасної Англії контакти і зі Східними державами, проте на той час вони обмежувалися здебільшого торговими відносинами.

ВИСНОВКИ

Ознайомившись з працями вітчизняних, радянських та британських дослідників Англії XV-XVI століть та династії Тюдорів зокрема, можна дійти висновків, що характеристики та оцінки правління, особливостей політичної діяльності та власне персоналій представників Тюдорів в історіографії є дуже суперечливими. У доробках британських авторів XVII – XVIII загальноприйнята позитивна оцінка Тюдорів та їх ролі в англійській історії. У працях Фулк Гревилла і Вільяма Кадмію звеличуються образи Тюдорів на противагу Стюартам. У XIX столітті в Британії також оцінювали представників династії виключно через позитивну призму, оскільки цього вимагала тогочасна ідеологія. Лише наприкінці XX століття британські історики стали критично аналізувати правління Тюдорів та його наслідки для нації, тож вже в роботах К. Хейга та К. Еріксона відображені більш об'єктивні характеристики династії. В вітчизняній історіографії перші дослідження присвячені Тюдорам відомі з XIX століття. Тоді англійських правителів оцінювали цілком об'єктивно, враховуючи як позитивні, так і негативні (безпосередньо для самого населення) результати реформ Тюдорів. Радянські історики під впливом власної ідеології здебільшого негативно оцінювали діяльність Тюдорів. Тож можна сказати, що дійти об'єктивних висновків щодо Тюдорів, їх діяльності, особливостей правління, шляхів практичного втілення реформ та персональних якостей можна лише проаналізувавши та співставивши дослідження авторів різних епох, а також використовуючи доступні нині оцифровані документи досліджуваного періоду.

Відносно становлення династії, варто відзначити що перші її представники походять з уельсійської знаті, вони були заможними землевласниками та впливовими радниками принців Уельсу. Протягом століть відносини англійських монархів з уельсійськими правителями були не стабільними і в більшості ситуацій кмітливі Тюдори варіювали між двома сторонами, обираючи максимально вигідну для себе позицію, при цьому вже

тоді варто відмітити вплив представників династії на законодавство, внутрішню та зовнішню політику Англії та Уельсу. Справжній злет династії починається при народженні єдиних кровних родичів короля Англії Генріха VI, слабкість якого призвела до кровопролитної війни «троянд», а як наслідок протистояння Йорків та Ланкастерів корона відійшла єдиному кровному спадкоємцю Ланкастерів – Генріху VII, який став першим Тюдором на англійському престолі.

Непростий шлях Тюдорів до влади матиме безпосередній вплив на їх подальшу внутрішню та зовнішню політику. У внутрішній політиці вони завжди будуть раціональним та меркантильними, керуючись більш власними інтересами, ніж простого населення. Саме за Тюдорів відбуваються глобальні для королівства трансформації в соціальній, фінансовій та релігійній сферах. Задля зміцнення авторитету монарха та централізації влади ще Генріх VII розпочне реформу місцевого самоврядування, а наступники доведуть її до логічного завершення. Також Тюдорів не даремно звинувачують у збагаченні власної скарбниці за рахунок простого люду, оскільки більшість їх реформ у фінансовій сфері мали саме характер введення нових податків та втутування прерогатив короля, направлених на позачергові збори та збільшення податей. Проте збільшення доходів держави стало однією з рушійних сил будівництва флоту, яке стане основою подальшої могутності Англії на міжнародній арені. Також важливо відзначити, що на зовнішню політику Англії впливатиме реформування церкви в країні. Під впливом особистих обставин розпочав церковну реформу ще Генріх VIII, який забажав незалежності від Риму та проголошення себе головою державної церкви, його спадкоємиця Марія будучи ярою католичкою мало не звела дану реформу нанівець, розпочавши контрреформацію, проте реально оформлення англіканської церкви відбулось при Єлизаветі I. Релігія завжди була одним з найважливіших факторів впливу на міжнародну обстановку в тогочасній Європі. І якщо за Генріха VII в зовнішній політиці були прийнято дотримуватися принципів «рівноваги-сил», то вже Генріх VIII, перш ніж

переконатися в правильності зовнішньополітичного курсу попередника, встиг здійснити невдалі кампанії проти Франції та Іспанії та розірвати відносини з Римом. Проте саме договори Генріха «Про мир і вічну дружбу», а також входження Англії до Коньякської ліги вважаються вихідною точкою становлення англійської дипломатії. Найбільшої ж могутності на зовнішній арені Англія набула за правління Єлизавети. Знову ж таки прикриваючись релігійними протиріччями Іспанія оголосила Англії війну, виславши грандіозний флот, званий до того «непереможною армадою», саме знищення Армади вважається переломним моментом в міжнародних відносинах тогочасної Європи. Після краху «непереможного» флоту, Іспанія втрачає статус наймогутнішої морської держави, а Англія натомість набуває нового впливу. Тоді ж починається її активна експансія на Схід, пошук нових морських шляхів та загарбання територій. Таким чином до зовнішньополітичних здобутків Тюдорів можна приписати приєднання Ірландії та Шотландії, перемогу на Іспанією, початок колоніальної експансії на Схід, створення Ост-Індійської торгової компанії та активну дипломатичну діяльність з рядом тогочасних держав (Франція, Бургундія, Нідерланди, Османська імперія, Московське царство).

Тож у світлі вищезгаданого можна виділити ряд таких основних принципів зовнішньої політики Тюдорів, як принцип «рівноваги сил в Європі», який певний час варіювався з прагненням територіальних захоплень та приєднань земель сусідніх держав, за певних обставин Тюдори керувалися принципами «відособленості та невторчання», або ж «дипломатичності», та з часом провідним для Англії вже став принцип колоніальної експансії, який дійсно зробив її провідною державою на міжнародній арені свого часу.

Тож дійсно, династію Тюдорів не варто ідеалізувати, за її правління відбувся ряд трансформацій, жертвами яких частіше було просте населення, проте в глобальному сенсі саме реформи Тюдорів стали запорукою зміцнення могутності Англії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барг М. А. Историзм Френсиса Бэкона. Москва: монография. Рассвет, 1990. 349 с.
2. Блек Дж. Історія Британських островів: підручник. Харків: КСД, 2008. 644 с.
3. Бутми Е. Развитие государственного и общественного строя Англии: учебное пособие. Москва: Мысль, 1904. 540 с.
5. Грацианский Н.П. Хрестоматія з історії середніх віків: навч. посіб. Київ: Державне навчально-педагогічне видавництво міністерства освіти РРФСР, 1950. 347 с.
6. Градовский А. Д. Государственное право важнейших европейских держав: курс лекций. Москва: Прогресс, 1886. 809 с.
7. Гутнова Е. В. Влияние экономической эволюции на изменения в социальной иерархии в Англии XIV -XV веков. *Средние века*. Москва, 1983. №. 46. с. 29-52.
8. Грін Д. Британія: коротка історія британського народу: навч. посіб. Київ: Фабрика кольорового друку, 2007. 478 с.
9. Диксон В. Г. Две королевы. Екатерина Арагонская и Анна Болейн. Москва: СПб., 1874. 500 с.
10. Діккенс Ч. Історія Англії: підручник. Київ: АСТ, 2008. 418 с.
11. Дмитриева О. В. «Монументы преданности»: частное строительство и организация королевских визитов в елизаветинской Англии. *Культура Возрождения и власть*, 1999. № 90. с. 178-186
12. Дмитриєва О.С. Тюдори. Сила и Власть: монография. Москва: АСТ, 2010. 228 с.
13. Дмитриева О. В. Социально-экономическое развитие Англии в XVI веке: учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 1990. 215 с.
14. Дениэл К. Англия. История страны: учебник. Москва: Ексмо, 2007. 494 с.

15. Дмитриева О.В. Елизавета I: монография. Москва: Книга, 1998. 318с.
16. Ивонин Ю. Е. О влиянии крестьянской войны и Реформации в Германии на политику монархий Англии и Франции. *Проблемы генезиса капитализма* – URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/2294/1/adsv-13-10.pdf>.
17. Иглз Р. История Англии: курс лекций. Санкт-Петербург: Алетейа, 2008. 506 с.
18. Казаков И. В. «Новая монархия» Тюдоров в англо-американской историографии. *Самарский исторический ежегодник*. Самара, 1993. № 34. С. 130-137
19. Казаков И. В. Генрих VII Тюдор: «новый король» и его двор. *История и историография зарубежного мира в лицах*. Самара, 1996. № 27. С. 42-53.
20. Казаков И. В. Дворянская оппозиция и законодательство об измене при первых Тюдорах. *Проблемы истории и историографии зарубежного мира*. Самара, 1994. № 1. С. 13-24.
21. Казаков И. В. Звездная Палата и стабилизация социальных порядков при первых Тюдорах. *О, вы, которых ожидает Отечество*. 1993. № 14, С. 18-28.
22. Казаков И. В. Корона и нобилитет при первых Тюдорах. *Историко-археологические изыскания*. Самара, 1997. №. 2. С. 175-187.
23. Кричевська Л.Я. Историчні анекдоти і вибрані вислови відомих людей. Харків: КСД. 2013. 180 с.
24. Клаут Х. История Лондона: учеб. пособ. Москва: Весь Мир, 2002. 320 с.
25. Каменецкий Б. А. Была ли революция во времена Тюдоров. *Вопросы истории*. 1964. № 1.С. 210-212.
26. Кертман Л.С. География, история и культура Англии: учебник. Москва: Высшая школа, 1979. 397 с.

27. Ковалевский М. М. Английская конституция и ее историк: монография. Москва: Генезис, 1880. 713 с.
28. Ковалевский М. М. Взгляд на историю и современное состояние местного самоуправления в Англии. *Юридический вестник*. 1886. № 6. С. 261-280.
29. Ковалевский М. М. Общественный строй Англии в конце средних веков: монография. Москва: Энциклопедия, 1880. 415 с.
30. Кондратьев С.В. Дискуссии о правовом статусе прокламаций в Англии начала XVI века. *Вестник ЛГУ. История. Языкознание*. 1987. № 2. С. 83-88.
31. Косминский Е. А. К вопросу о формировании английской нации. *Вопросы истории*. 1951. № 9.
32. Косминский Е. А. Проблемы английского феодализма и историографии средних веков: монография. Москва: Педагогика, 1963. 312 с.
33. Маркова С.В. Англія епохи середньовіччя і раннього нового часу: курс лекцій. Київ: КДУ, 2007. 405 с.
34. Морган К. История Великобритании: учебник. Москва: Весь Мир, 2008. 611с.
35. Писарев Ю. И. Место служилого рыцарства в социально-политической жизни Англии XIV века. *Средние века*. 1973. № 37. С. 82-106.
36. Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и Англии XI - XIII веков: монография. Москва: Генезис, 1937. 337 с.
37. Орбінський Р. В. Англійські дієсти в XVII і XVIII ст. Одеса: «Записки Новоросійського університету». 1868.т. 3.
38. Лиман С. І. История Англии эпохи Тюдоровв оценках исследователей Украины (XIX—начало XX вв.). *Древности*. 2011. - URL: https://khiao.files.wordpress.com/2012/01/29_limam.pdf.
39. Стоянов А.Н. Английская адвокатура. Харьков: Юридический Вестник. 1880. №8. с. 543-616.

40. Сливицкий И. О влиянии колоний на политические перевороты в Европе: магистр. работа. Харьков: Унив. тип., 1839. 88 с.
41. Тарле Е.В. Общественные воззрения Томаса Мора в связи с экономическим состоянием Англии его времени. Москва: Изд. стереотип. 2017. 168 с.
42. Тревельян Д. Социальная история Англии: учеб. пособие. Москва: Рассвет, 1959. 603 с.
43. Фриман Э. Развитие английской конституции с древнейших времен: курс лекций. Москва: Образование. 1989. 401 с.
44. Хейг К. Елизавета I Английская: монография. Ростов на Дону: Искусство, 1997. 413 с.
45. Чистозвонов А. Н. Генезис капитализма: проблемы методологии: монография. Москва: Пегас. 1985. 390 с.
46. Штокмар В. В. История Англии в средние века: учебник. Москва: Педагогика. 1973. 503 с.
47. Эрикссон К. Елизавета I: монография. Москва: Генезис, 2001. 416 с.
48. Яброва М. М. Зарождение раннекапиталистических отношений в английском городе: учеб. пособ. Саратов: Саратов, 1983. 280 с.
49. Чудинова С.В. История Англии: курс лекций. Москва: MagnaCharta, 1996. 576 с.
50. Фаган Г. Оголений меч. Епізоди з Історії Англії: збірник праць. Київ: Видавництво іноземної літератури, 1962. 340 с.
51. Abbot L. Public Office & Private Profit: The Legal Establishment in the Reign of Mary Tudor. Totowa, 1980. PP. 136-158.
52. Arnold C. The Commission of the Peace for the West Riding of Yorkshire, 1437-1509. Property & Politics in the Later Medieval English History. Gloucester, 1979. PP. 116-133.
53. Arthurson I. The Rising of 1497: A revolt of the Peasantry. People, Politics & Community in the Later Middle Ages/ Ed. by J. Rosenthal & C. Richmond. Gloucester, 1987. PP 1 -19.

54. Bearman P. Relations into Rhetorics. Local elite social structure in Norfolk, England 1540- 1640. New Brunswic, 1993.
55. Beckingsale B. Thomas Cromwell Tudor minister.L.The Fortunes of the Greys, Earl of Kent in the early XVI century.The Historical Journal. 1982. V. 25. № 3. PP. 671-685.
56. Bernard G. The Power of the Early Tudor Nobility. Brighton, 1985.
57. Bernard G. Tudor Government.The Historical Journal. 1988. V. 31. № 1. PP. 159-181.
58. Bindoff S. Kingdom at stake 1553// Conflicts in Tudor & Stuart England. Edinburgh. 1967. PP. 38-52.
59. Bindoff S. The Making of Statute of Artificers.Elizabethan Government & Society. L., 1961. PP. 56-95.
60. Brittnell R. The closing of the Middle Ages? England 1471- 1529. Oxford,1997.
61. Bush M. L. Protector Somerset & the 1549 Rebellions: A Post-Revisioned Questioned. English Historical Review. Oxford, 2000. V. 65. № 460. PP. 103-112.
62. Cliffe J. The Yorcschire gentry. From the Reformation to the Civil War. London,1969.